

Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет соціології

Кафедра соціальних структур та соціальних відносин

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**«Легітимація інституційного насильства в масовій свідомості
пострадянських суспільств з різними типами політичних режимів»**

Кваліфікаційний рівень: бакалавр

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Виконавиця: Помазанна Катерина Володимирівна,
студентка 4 курсу спеціальності 054 «Соціологія»;
освітня програма «Соціологія», група № 1

Наукова керівниця:
Куценко Ольга Дмитрівна
докторка соціологічних наук, професорка

Київ-2021

Зміст

Вступ.....	3
1. Теоретичні засади дослідження зв'язку політичного режиму та легітимації інституційного насильства	8
1.1. Концепції інституційного насильства та його легітимації	8
1.2. Пострадянські політичні режими: концептуальні засади визначення та диференціації	22
Розділ 2. Диференціація пострадянських країн за політичними режимами та рівнем інституційного насильства	29
2.1. Диференціація пострадянських політичних режимів за емпіричними показниками.....	29
2.2. Інституційне насильство в країнах з різними політичними режимами	38
3. Сприйняття громадянами справедливості інституційного насильства в пострадянських країнах різного типу	43
3.1. Операціоналізація поняття легітимації інституційного насильства та система емпіричних показників	43
3.2. Результати емпіричного аналізу та їх обговорення.....	47
Висновки	61
Список використаних джерел:	65
Додаток.....	68

Вступ

На сьогодні багато дискусій, досліджень та, навіть, суспільних обговорень точиться навколо питань саме політичних та громадянських. Суспільства всього світу все більше переймаються сферами соціальної справедливості, дотриманням прав людини та прозорості/підзвітності влади. Громадяни все частіше і частіше потребують від світових авторитетів будь-якого роду діяльності — зволікати на питання суспільно важливі у ситуаціях політичних репресій, підриву інституту виборів, порушення базових політичних та громадянських прав і свобод, тощо. Зазвичай, увесь спектр таких цінностей, що базуються на верховенстві права, прозорості та активній залученості громадян у житті національних держав називають демократичними.

Сучасний панівний дискурс досить чітко вибудовує розуміння цього набору цінностей як основоположного та єдино правильного. Тобто, для сьогодення аксіоматичною є ідея про те, що будь-які процеси, що наближають певну країну до чистої демократії, мають позитивний вплив на суспільний розвиток, а зворотні процеси — негативний. І дійсно, з багатьма тезами важко сперечатись: вправно функціонуючі демократичні інститути певним чином сприяють покращенню якості життя, відчуттю впевненості та видимості тощо. Але таке розуміння процесу демократизації як *ultimate good* може створювати сильно спрощену та редуковану до насправді неіснуючих взаємозв'язків картину світу, що може призвести до неадекватної оцінки певних соціальних та політичних феноменів. Тим паче редукується поняття демократичних цінностей через його прив'язку до реально існуючих “еталонних” країн, таких як США чи країни ЄС, коли будь-які політичні особливості цих національних держав синонімізуються з проявами “чистої демократії”, що часто є не зовсім адекватним. Найяскравішими прикладами неідеальності «еталонних» країн можуть бути такі феномени, як расово-обумовлене поліцейське насильство в США або систематичне непропорційне використання сили щодо протестуючих у Франції.

Насправді у процесі порівняння політичних режимів вкрай цікавим є саме аспект насильства: його використання та сприйняття в колективній уяві. Зазвичай, ідеально

задумані демократії розуміють себе як ненасильницькі і, майже за визначенням, представляють інституціоналізовані рамки та спосіб життя, що забезпечує ненасильницькі засоби для розподілу влади між спільнотами людей з дуже різними цінностями та переконаннями. Тим паче саме в демократичних країнах установи мають забезпечувати контроль за використання насильства, а ті, хто його застосовує в позаконституційний спосіб, несуть за це відповідальність. Але, що цікаво, цей висновок про ненасильницьку природу демократії є далеко не таким однозначним, як може здаватись з першого погляду. Сьогодні ідея підтримки ненасильництва демократією є спірною через низку емпіричних прикладів: підвищення рівня насильства серед населення в колишніх авторитарних країнах що проходять процес демократизації, підвищення кількості насильницьких злочинів в країнах Західної Європи [Karstedt, 2006]. В цілому, коли мова йде про насильство з боку населення (персоналізоване насильство), на думку спливає велика кількість ймовірних факторів, які можуть на це впливати разом зі зміною організації політичних процесів в країні. Авторитарні країни створюють більш контрольований простір, країни що демократизуються – знаходяться в стані кризи та спричиняють соціальну невдоволеність, демократизація призводить до більшої видимості різних соціальних груп, а значить – і до більшої соціальної напруженості, тощо. Гіпотез щодо цього існує багато, так як і варіантів щодо факторів, що впливають та підвищення рівня насильства в суспільстві.

Єдиний вид насильства, який за логікою точно повинен знизити свої прояви в процесі демократизації суспільства – це насильство з боку держави. Поступове формування інституцій демократичного типу всередині державного апарату, за своєю суттю, повинні підвищувати можливість громадян контролювати представництво влади та робити більш значущою роль громадської думки у процесі прийняття рішень та доступі до влади – а значить і впливати на створення нових, можливо, більш гуманістичних норм, таких як недопустимість здійснення незаконного інституційного насильства з боку влади стосовно громадян. Не дивлячись на таке припущення, залишається під питанням те, наскільки процес демократизації може сприяти зміні

проявів насильства з боку держави. Адже з певним рівнем ймовірності демократизація не рятує конкретні соціальні групи від незаконного насильства з боку представників/ниць влади [Jackson, 2017]. А це, в свою чергу, може значити, що підвищення ролі громадськості у сфері прийняття рішень на державному рівні може не бути вирішальним фактором для зниження рівня інституційного насильства.

Тобто для громадськості питання застосування непропорційної сили, наприклад, до маргінальних груп населення може не бути неприйнятним та таким, що підважує авторитет владних структур чи окремих можновладців. В цьому контексті, розглядаючи процес демократизації, на початковому етапі цікаво прослідкувати саме за тим, чи взагалі існує зв'язок із політичним режимом, в якому перебуває суспільство та сприйняттям насильства з боку держави. Безвідносно пошуку безпосередньо причинно-наслідкових зв'язків, знання про те, чи можуть бути пов'язані певні установки населення щодо використання владою насильства з процесом демократизації — можуть привнести свої змістовні уточнення щодо нашого розуміння політичних режимів та, навіть, допомогти уточнити певні класифікації, які можуть потребувати доопрацювання саме в питаннях особливих проявів масової свідомості, в такому випадку — легітимації інституційного насильства в масовій свідомості.

У виборі країн для порівняння ми послуговувались схожістю культурного та історичного контексту, але різністю теперішніх політичних реалій. Така задача була поставлена саме для взяття за дужки різних глибинних культурно-політичних патернів того чи іншого регіону світу, які можуть пояснюватись набагато більш складними феноменами ніж типами політичних режимів. Порівнюючи країни за різними політичними режимами, але раніше гомогенних з точки зору управління та соціальної організації суспільства — можна отримати, принаймні, більш однозначну картину щодо зв'язку. Відтак було вирішено взяти країни пострадянського блоку, 3 - що знаходяться в стадії перехідних демократій, і 3 - що класифікуються як авторитарні країни. Послуговуючись класифікацією Freedom House, де за шкалою від 1 до 100 оцінюються політичні режими за ступенем демократичності, були обрані такі країни: Росія (7),

Білорусь (7), Казахстан (5) - консолідовані авторитарні режими та Україна (40), Грузія (38), Молдова (35) - транзитні режими. Тож, підсумовуючи, було поставлене наступне **дослідницьке питання**: чи існує зв'язок між типом політичного режиму і легітимацією інституційного насильства в масовій свідомості в пострадянських країнах?

З огляду на реальні можливості у дослідженні ми не ставимо собі за мету (при наявності зв'язку) дослідити характер залежності політичних режимів. На нашу думку, достатнім для винесення попередніх висновків є сам пошук зв'язку та підтвердження або спростування його наявності. Тому **мета**: перевірити зв'язок між різними типами політичних режимів і легітимацією інституційного насильства в масовій свідомості пострадянських суспільств. Для її реалізації були виділені наступні **задачі**: 1) формулювання релевантного для характеру дослідження поняття «легітимація інституційного насильства» через індикатори WVS; 2) виділення особливостей пострадянського політичного простору для аналізу політичних режимів; 3) порівняння обраних пострадянських країн за емпіричними даними 4) здійснення перевірки наявності статистично значущого зв'язку між легітимацією інституційного насильства та політичними режимами з огляду на особливості політичних систем пострадянських країн.

Послуговуючись вищезазначеною логікою дослідження, був виділений **об'єкт**: легітимація інституційного насильства в масовій свідомості пострадянських суспільств ;та **предмет**: зв'язок між різними типами політичних режимів і легітимацією інституційного насильства в масовій свідомості пострадянських суспільств на прикладі України, Грузії, Молдови, Білорусі, Казахстану та Росії. **Основним результатом** ми будемо вважати встановлення наявності чи відсутності зв'язку між політичними режимами за шкалою демократії Freedom House та ступенем легітимації інституційного насильства, виміряним через показники наявні в Світовому дослідженні цінностей на прикладі обраних для аналізу пострадянських країн. Логіка дослідження буде побудована на основі пошуку відмінності, яка має статистичну значущість для обраних країн різного типу. Спочатку класифікацію самих країн буде додатково уточнено за

допомогою інституційних показників (індексів) політичних режимів, ефективності правління (World Governance Index), тощо. Поняття “легітимації інституційного насильства” необхідно операціоналізувати, розклавши на показники з використанням наявних даних Світового дослідження цінностей. Саме пошук статистично значущої відмінності щодо обраних показників СДЦ буде здійснено для формування висновку щодо наявності або відсутності зв’язку.

Тож, перший розділ буде присвячений теоретичній частині. Тут, для розкриття ролі насильства в організації та управлінні держави на різних стадіях її формування, ми розглянемо провідні концептуальні доробки Вебера, Тіллі та Норта, Уолліса та Вайнгаста щодо зв’язку насильства та процесів державотворення. Вони потрібні для концептуалізації форм прояву інституційного насильства в обраних пострадянських країнах, виділення можливих його показників та факторів на основі теорій. Поміж іншим, для більшого розуміння використання теорій в подальшому дослідженні буде визначено та розглянуто інституційне насильство, як особливий тип насильства, разом із виділенням його проявів та видів. Також, будуть визначені концептуальні координати, за якими можна вивчати пострадянські політичні режими як форми встановлення та реалізації інституційного насильства. Другий розділ буде присвячений розгляду обраних країн для порівняння та їх диференціації за політичними режимами та рівнем інституційного насильства через емпіричні дані наявні у відкритому доступі. Третій розділ – операціоналізації основних понять для дослідження та здійснення безпосередньо самого пошуку зв’язку між обраними феноменами.

1. Теоретичні засади дослідження зв'язку політичного режиму та легітимації інституційного насильства

1.1. Концепції інституційного насильства та його легітимації

Не дивлячись на те, що сучасний світ та сьогоденні соціальні процеси вже давно вийшли за рамки стабільності та сталих суспільних формацій, а постмодерна соціальна наука все більше і більше фокусується на гнучкості, глобальності та динамічності всього матеріального та концептуально — на практиці ми все одно не відійшли від видимої присутності держав-націй в нашому житті. Інколи в соціології слово “суспільство”, навіть, ототожнюють з державою — говорячи про певні соціальні феномени всередині “суспільств” — а маючи на увазі різні країни. Це відбувається через релевантність такої диференціації між різними соціальними/ політичними/ правовими/ економічними/ культурними досвідами в різних державах. Хоча у сучасному світі, в кращих традиціях холізму, *everything is connected* та ні один політичний суб'єкт не живе повністю відокремлено від інших — держави регулюють здебільшого усі аспекти суспільного життя. Саме всередині державних кордонів, зазвичай, підтримується бодай якийсь гомогенний порядок, а жителі територій окреслених державними кордонами ділять між собою досвід буття в цьому специфічному та унікальному порядку. Це і робить сучасні держави, в якомусь сенсі, окремими суспільствами зі своїм набором цінностей, патернів поведінки тощо.

Наша задача в першому розділі теоретичного опису — відповісти першочергово на питання: яку саме роль відіграє (інституційне) насильство у процесах державотворення та функціонування держав? Та опісля — якою є роль громадян та масової свідомості у встановленні тих чи інших суспільних порядків, що використовують насильство?

Постійне намагання зрозуміти модерні держави йде пліч-о-пліч з поняттям насильства. Відтак, вже класичним та широко вживаним терміном для особливого відношення держави з насильством стала веберівська “монополія на насильство”.

Навряд чи в сучасних теоріях держави існує хоча б одне дослідження держави, що б не згадувало доробки Макса Вебера. В теорії держави укорінився "веберівський підхід" і, навіть, сам феномен державності іноді називають "сучасною веберівською державою". Його концепція, в центрі якої стоїть головна вимога на державність — монополія на насильство, і досі домінує в науковому дискурсі. Робота Вебера «Базові соціологічні концепти» містить визначення поняття держава. Тут вона постає політичним інститутом, що «успішно претендує на монополію легітимної фізичної сили» [Anter, 2019]. Але він також наголошує, що монополія на фізичну силу не є єдиною визначальною рисою державності політичного суб'єкта. Для Вебера важливим є спосіб в який держава заявляє своє абсолютне право на монополію на фізичну силу. Він сприймає державність як раціоналізовану установу, що має сталу організаційну структуру. Тож, формально для модерної держави характерним є не тільки монополія на фізичну силу, але й адміністративно-правовий порядок [Weber, 1968]. Відтак, Вебер вважав "насильницьке" панування — головним критерієм держави; але він пов'язував існування панування з критерієм легітимності. На його думку, панування не може тривати, якщо йому не вистачає легітимних підстав. Відповідно, кожна держава потребує легітимізуючої фундації, яка забезпечує обґрунтованість її наказів.

Незважаючи на ці уточнення та ускладнення, саме монополія фізичної сили постає вирішальним критерієм, що відрізняє сучасну державу від усіх інших історичних форм панування. Однак, Вебер ніколи не розробляв систематизованої теорії держави. Він підіймав цю тему лише опосередковано, побіжно [Weber, 1968]. А тому, Вебер для нас є корисним не як джерело повноцінного теоретичного інструментарію, а скоріше як ілюстрація соціологічних ідей про насильство та державу у зародку. Його підхід "розуміючої соціології" і тут проявився, надавши не тільки носіям влади, а і тим, хто на собі відчуває цю владу — суб'єктності. Поява у нього поняття "легітимності панування" підкреслює важливість у процесі монополізації насильства державою роль суспільства, яке позбавляється можливості законного застосування насильства, але не позбавляється

своїєї суб'єктності як такої (залишає за собою право “дозволяти” владі монополізувати насильство).

Більш ґрунтовно підійшов до формування теорії державотворення Чарльз Тіллі. Він також розкривав роль насильства у цьому процесі. Тіллі намагався дослідити європейську історію з точки зору теорії виникнення держав, щоб відповісти на одне питання — в чому секрет безпрецедентної успішності національних держав перед усіма іншими формами політичної організації? Свій історичний аналіз Європейського політичного життя він почав із періоду занепаду Римської імперії. Чарльз Тіллі стверджував, що у той період держава носила досить неформальний характер та мала фактично дуже мало влади над іншими сильними акторами на місцевому рівні. Для опису формування держави він фактично порівнює її з організованою злочинністю. Вчений заявляє про сильну схожість поведінки бандитів особливо із молодими державами у зародку. І там і там ми спостерігаємо насильницьке вилучення кошту у рядових представників соціуму; і там і там, зазвичай, цей грабіж є осілим. Саме ця статичність змушує грабіжників окрім здійснення самого злочину, захищати від інших злочинців своїх жертв. Згодом, говорить Тіллі, функція захисту почала мислитись як першочергова: роль “грабіжника” змінюється роллю “захисника”, а відчуття страху замінюється відчуттям подяки. Місцеві сили захисту проходили процес консолідації через оптимізацію захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз, армії збільшувались та ставали більш ефективними. Роль захисника закріплювалась, та, що важливо — вона була невід'ємною від наявності “загрози”. Навіть якщо реальної загрози не було, державні суб'єкти повинні вірити у те, що їх захищають від чогось [Тиллі, 1992]. Центральною же подією у формуванні держави такою, якою ми її знаємо для Чарльза Тіллі є поява вогнепальної зброї, яка дала змогу нівелювати досвідом та фізичною силою людини під час озброєного протистояння. Відтак, армії становились усе більшими, а їх утримання — все більш дорогими. Єдина же можливість альтернативного забезпечення функціонування армії — це лояльність населення, умови для появи якого ще треба створити. Держава еволюціонує, і, згідно з Тіллі, сучасна

демократія з'являється як раз через те, що державі потрібно дати людям причину для появи лояльності, мотиваційні важелі для створення готовності за цю державу вмирати. Саме тому держава починає ділитися правами на участь в управлінні в обмін на цю лояльність [Tilly, 1983]. Відтак, важливішою є легітимація насильства, яку Тіллі визначає як залежну від абстрактних принципів та/або від згоди суб'єктів держав. Знову суб'єктність тих, хто поступається своїми правами на використання насильства залишається проартикульованою: неможливо отримати монополію на насильство без здобуття лояльності суспільства.

Тож, хоча і в багатьох випадках по іншому ніж у веберіанській державі, Чарльз Тіллі все ж таки загострює увагу на насильстві — як на центральному елементі формування та подальшого функціонування держав. Однак, на відміну від Вебера, вчений більш детально розрізняє сам характер інституційного насильства, розрізняючи законне/незаконне, макро-/мікрорівневе, які усі однаково важливі для аналізу феномену насильства [Tilly, 2016]. Зі складності використання теорії Тіллі, вона не вбачає насильство з боку держави, як певний особливий та окремий від інших “насильств” феномен. У такому сенсі національна держава — є окремим випадком організаційної структури, як бандитизм чи піратство [Tilly, 2016]. Це, зокрема, робить його теоретичну модель досить широкою, та, з точки зору розвитку використання насильства в організаційних процесах, універсалізуючою. Тобто в нього відсутній фокус на фактори впливу на розвиток держав, їх різновидів тощо. Звісно, Тіллі згадує демократії, як держави, в яких насильство є найбільш регламентованим, але відсутня якась формальна картина з характеристиками тих чи інших політичних форм.

Іншими вченими, які більше загострювали увагу саме на особливості державотворчого процесу, але схоже описували зв'язок держави та насильства у своїй праці “Суспільні порядки та насильство” були Норт, Уолліс та Вайнгаст. Держава у них виступає як організація з відносними перевагами в здійсненні насильства, що розповсюджується на певний географічний район, межі якого визначаються її владою над платниками податків [Одинцова, 2008]. Проблема насильства визначається як

ключова в процесі формування держав. Ці науковці також відокремлюють стійкі демократії як такі суспільства, що є найефективнішими для економічного розвитку та розглядають їх окремо. Але, на відміну від доробків Тіллі, національні держави у цій теорії не мають особливого статусу. В цілому, Норт, Уолліс та Вайнгаст аналізують “суспільні порядки” відпрацьовуючи свою класифікацію згідно зі станом права власності та монополії на насильство в соціумі. За цією теорією, існує три типи соціальних порядків: примітивний порядок (характерний для доісторичних спільнот), порядок обмеженого доступу (або: природна держава, що виникає в результаті неолітичної революції); і порядок відкритого доступу (що формується в процесі сучасної промислової та науково-технічної революції). В самій праці відсутній деталізований опис першого і останнього типу. До порядків вільного доступу автори відносять двадцять країн, що мають максимальний індекс розвитку демократії, тут акцентується увага на пануванні безособових соціальних відносин, верховенство права, захисту прав власності та стійкості самої системи [Норт, 2017].

Більш змістовне визначення Норт, Уолліс і Вайнгаст дають саме порядку обмеженого доступу (природна держава) з пануванням соціальних відносин, заснованих на особистих зв'язках, привілеях та соціальних ієрархіях, а також на вибіркового праві та захищеності прав власності. Автори виділяють три типи природних держав за їхньою здатністю підтримувати організації: слабкі базисні та зрілі. Слабкі природні держави не здатні підтримувати будь-які організації. Базисні держави здатні підтримувати організації тільки в рамках самої держави (процесу адміністрування). Зрілі держави можуть підтримувати організації, які не перебувають під їх безпосереднім контролем. Причина з якої в праці детально розписуються саме особливості природних держав полягає у тому, що вони є “перехідними” до того типу який автори вважають еталонним – з порядком відкритого доступу (ПВД), а тому описують саме процес поступового розвитку тих характеристик, які повинні бути притаманні ПВД. На їхню думку, природна держава являє собою результат угоди еліт з метою мінімізації насильства в суспільстві. Відповідно формується ситуація, де коаліція еліт засновується на взаємному

визнанні доступу до ресурсів і відповідних рентних доходів. А саме на стадіях базисній та зрілій творчі держави вже створюють свою монополію на застосування сили і встановлюють права власності, які дозволяють окремим особам отримувати більшу частину доходів. Що стосується порядків вільного доступу, то Норт, Уолліс і Вайнгаст визначають порогові умови, при яких можливий перехід від природної держави до порядку вільного доступу. Це верховенство права для еліт, безстроково існуючі організації в громадській та приватній сферах і консолідований контроль над збройними силами (або скоріше контроль над всіма силовими структурами) [Bates, 2015]. З огляду на диференціацію держав за типами політичного устрою, в якій першочергову роль грає стан консолідації насильства цією державою – ця концептуальна рамка виявляється вкрай плідною для аналізу. Тим паче корисним є той факт, що теорія суспільних порядків розглядає сам країни перехідні, природні – якими і є країни пострадянського блоку. А тому, корисним буде при аналізі зволікати також на питання розподіли ресурсів між елітами та станом недержавних організацій.

Тож, контроль над насильством — необхідна умова економічного розвитку. А тому, всім державам необхідно вирішувати проблему насильства. У більшості країн “що розвиваються” окремі люди і організації активно користуються чи погрожують використанням насильства задля зосередження в своїх руках багатства та інших ресурсів (опис порядку обмеженого доступу - ПОД). Але, як правило, у багатьох суспільствах потенціал насильства латентний: організації в цілому утримуються від його використання. “Ці суспільства живуть в тіні насильства”, і, як стверджують автори, саме такі суспільства складають більшість країн на нашій планеті [Норт, 2012]. Тобто ПОД використовують ренти, обмежений доступ і привілеї для стримування насильства, надаючи ці ренти і привілеї окремим особам і групам, здатним на насильство. Як бачимо, певні соціальні домовленості перешкоджають прямому використанню насильства створюючи для агентів, що володіють владою, стимули домовлятися один з одним [Норт, 2017]. А самі ПОД і є суть соціальні домовленості - одночасно політичні та економічні, завдяки яким мотиви до застосування насильства зникають/майже зникають

Важливим та вкрай продуктивним елементом теорії Норта, Уолліса і Вайнгаста є те, що тут не існує історичного вектора в розвитку природних держав від слабких до зрілих. Лише порядки відкритого типу є сталими. В іншому випадку, ймовірно є ситуація, коли зріла природна держава повернеться до базисного стану, а базисна держава стане слабкою. Вони лише стверджують, що скоріш за все з часом буде зростати (та вже зростає) частка базисних і зрілих держав, проте, про який однозначний та безповоротний “суспільний прогрес” мови не йде [Норт, 1998]. Тим паче теорія Норта, Уолліса та Вайнгаста говорить про те, що інституції, що вправно працюють у суспільствах з ПВД, не будуть давати таких самих результатів у суспільствах з ПОД. І дуже часто стабільні демократії, які намагаються нав’язувати природним державам свої інституційні патерни, можуть не тільки не отримати позитивного результату, а навпаки — нашкодити [Норт, 2012]. Наприклад інститут виборів - занадто швидкий перехід до демократії може підірвати соціальну стабільність в країні. В інших випадках вибори можуть бути корисні як стабілізуючий ритуал, навіть якщо вони не відображають бажання народу реально мати підзвітний уряд. У слабких суспільствах з обмеженим доступом, що тільки нещодавно позбавилися від громадянських воїн чи державних переворотів, вибір між стабілізацією і напрямом руху до демократії не самоочевидний і особливо важкий.

У будь-якому разі, підхід до розуміння процесів формування держав, про який пишуть Норт, Уолліс та Вайнгаст вкрай цікавий та потенційно плідний. Особливо цікаво його мати на увазі в питаннях насильства з боку влади з різними політичними режимами, адже автори про це зазначали лише опосередковано, а стримуючи ефекти і стимули у невикористані насильства були описані як в природних державах, так і в державах з відкритим доступом. До того ж такий підхід допомагає нам поставити в центр дослідження так звані “перехідні” країни та поставити питання щодо безперечної користі процесів демократизації у застосуванні до різних політичних контекстів. Дослідження пострадянського блоку молодих демократій та авторитарних режимів, які за Нортом явно класифікуються як природні держави різних типів, у питанні оцінки

насильства масовою свідомістю — може розкрити корисні тенденції у загальних процесах демократизації. Тим паче цікавим буде накладання на концепцію суспільних порядків шар політичних режимів (не еталонно-демократичних).

До того ж, як Вебер і Тіллі, Дуглас Норт окремо зазначає важливість громадської думки у процесах державотворення. У своїх висновках до нової інституційної економіки він зазначає, що хоча закони всередині країни можуть бути змінені протягом короткого періоду часу, неформальні норми змінюються поступово. Тому в ситуаціях різкої та радикальної вирваної з контексту зміни в законодавстві - можна отримати протилежний ефект. Це відбувається саме тому, що суспільні норми створюють легітимну основу для дії законів, а вони змінюються повільніше [Норт, 1998]. А тому акцент “законності” дій представництва влади (в даному випадку — застосування насильства) зміщується до “легітимації” цієї дії. І справді, поняття легітимації (як процесу) червоною ниткою проходить через усі розглянуті теорії щодо основоположної ролі насильства у процесі державотворення. Ще Вебер, безпосередньо, говорив про неоднозначність (не односторонність) монополії держави на насильство. Монополія на насильство — це не просто факт банального примусу на суспільство шляхом консолідації сили, це перш за все віра суспільства у право держави здійснювати цей примус. Після Вебера все більше різних соціальних елементів починають мислитися як такі, що мають бути легітимовані, в іншому випадку — приреченими на недовготривале існування. Навіть ті речі, що не мають прямий характер суспільної дії, а лише опосередкований — таке поняття як “легітимність знання”, наприклад. Але варто підкреслити, поняття легітимації мається на увазі лише у зв’язці з відносинами з владою, цей процес існує тільки в просторі суспільному, просторі права та волі.

Луман, у своїй праці “Влада” досить розлого розкриває думку про те, що “(потенційне) застосування фізичної сили”, як акту здійснення влади - ніколи не є процесом у собі. Насильство — є умовою виникнення влади, але не тотожним їй. Він розглядає владу — не як сталу соціальну/політичну конструкцію, а як процес комунікації [Луман, 2001]. Тобто влада є продуктом взаємодіяльності двох акторів. А

тому ніколи сам факт застосування сили, чи систематичного примусу не буде результувати щось більше, і, тим паче, не буде конституювати державу. Більш того, зазвичай, показником сили влади є, навпаки, відмова від примусу (насильства). Луман у своїх розмірковуваннях йде далі, та виносить тезу про те, що в ході актуального застосування фізичного примусу на основі засобів тілесного впливу влада, як мінімум в ситуаціях коли це відбувається постійно, зникає [Луман, 2001]. Тобто факт неспроможності створення суспільного порядку без необхідності перманентного застосування сили - вже говорить про відсутність влади як такої. А точніше буде сказати — легітимності влади.

За визначенням Д. Резніка легітимація — це “правова категорія, що відображає зв’язок інтересів людей з їхньою внутрішньою оцінкою, зумовленою особливостями світосприйняття, системи цінностей, переконань, суспільної думки, морально-психологічних чинників, традицій, повсякденних звичок тощо” [Резнік, 2016]. Як стверджує науковець, першоджерелом легітимації не обов’язково повинно бути населення, наприклад різні політичні структури можуть сприяти появі легітимації в масовій свідомості того чи іншого явища. Також, інколи паралельно з певними правовими нормами з’являються норми “неофіційні”. Ці неофіційні норми так само важливі як і легальні на рівні регулювання суспільного життя, а інколи взагалі можуть заміняти деякі правові. Така ситуація створює певну невизначеність, коли установки та розуміння (не)правильного, (не)справедливого не відповідають офіційно встановленим нормам [Резнік, 2016]. Це означає, що не завжди сам факт, наприклад, наявності інститутів з контролю здійснення законного насильства державою означатиме його релевантність у масовій свідомості, а ідея непропорційного насильства/катувань тощо можуть теоретично підтримуватись навіть в таких суспільствах, де на законодавчому рівні закріплене протилежне.

Відтак, в науковій літературі часто зустрічається троп про сприяння чи схвалення насильства через процеси дегуманізації певної групи та, відповідно, неприйняття насильства — із жорсткою асоціацією себе з жертвою насильства [Скиперских, 2006]. В

цьому сенсі рівень ксенофобії до певних соціальних груп може бути корисною категорією для визначення рівня легітимації інституційного насильства (щодо цих груп). Однак, в науковій спільноті легітимація сприймається, інколи як над абстрактна категорія, яку дуже складно виміряти: вона контекстуальна і, часто, витікає з наявності чи відсутності інших опцій для регулювання певних суспільних процесів. Втім, відмовляйтесь від легітимації поки зарано. Науковець Брюс Джиллі в своїй роботі «як держави отримують та втрачають легітимність» зазначає, що «легітимність може бути хитрою концепцією для вимірювання та застосування, але це стосується багатьох важливих концепцій у політиці. Виключаючи її з нашого аналізу, щоб зосередитись на більш легко вимірюваних факторах означає пріоритезацію методологічної точності над науковими висновками» [Schoon, 2014]. Тим паче, говорить інший дослідник легітимації Маквільямс, легітимність — це категорія, що створена на рівні колективного уявлення щодо правильності та справедливості тих чи інших речей. Ця категорія стосується дослідження переконань на суспільному рівні, а тому є конкретною та такою, що ґрунтується на соціальних фактах [Schoon, 2014].

Тож, легітимація — це важлива складова феномену влади, але вона може здійснюватися лише через “екзистенційне сприйняття народом певної системи норм і цінностей, визнання сили загальності та обов’язковості” [Резнік, 2016]. Що вкотре робить сам феномен влади дво-суб’єктним (таким що вбачає суб’єктність не тільки з носії влади, але і в тих, хто їй підпорядковується). В цьому сенсі питання легітимації насильства, що було вчинено державою - вкрай важлива категорія для кращого розуміння функціонування сучасних влад різних суспільств. І саме її треба брати до уваги при застосуванні теорій державотворення у розгляді цієї тематики.

Розглянувши широкий теоретичний пласт концепцій про зв’язок держави, її суб’єктів та насильства, ми зрозуміли загальну картину феномену та його динаміку. Процес державотворення та змін в державі невід’ємний від насильства. Процес монополізації державою насильства невід’ємний від легітимації влади та примусу з боку суспільства. А складні динамічні процеси та перетворення політичних режимів не

завжди ведуть до найочевидніших наслідків в таких важливих питаннях, як застосування насильства та його сприйняття. До цих пір ми говорили про насильство, як про загальний феномен, не формуючи конкретних визначень. Розібравшись же більш детально із роллю насильства як такого (в широкому спектрі його проявів) на формування тих чи інших політичних реалій, варто більш детально розглянути сам феномен інституційного насильства. Надати йому чітке визначення та виокремити найбільш корисні для дослідницької мети форми його прояву.

Перш початково, в більшості тлумачних словників, насильство визначається як заподіяння шкоди через пряме та свідоме застосування сили [Englander, 2017]. Це приклад «обмеженого» розуміння насильства, тобто такого, що розуміє насильство тільки як окремі акти застосування сили. Дослідник насильства Сіджей Коаді також виділяє ще два типи визначення насильства – законні та широкі. Законні визначення, це ті, що не розглядають державу, як можливого актора заподіяння насильства, бо вона має право на застосування сили. Тут головними агентами насильства є окремі індивіди чи групи, що оперують поза законом. Широке визначення — це визначення через увесь спектр підтримки режиму примусу, соціальної несправедливості та нерівності [Coady, 1986]. Одним з представників широкого визначення насильства є Ньютон Гарвер. Він намагається пов'язати термін «насильство» (violence) з терміном - «порушення» (violation) в значенні порушення кордонів особи (violating the person). В цьому сенсі перспектива зору зміщується із самого факту застосування сили на ті наслідки, з якими зіштовхується суб'єкт, на якого направлений акт сили [Betz, 1977].

Класифікація насильства за Гарвером є корисною для розуміння форм його прояву. Він виділяє чотири базові типи насильства, які ґрунтуються на двох критеріях: 1) в залежності від того, чи є насильство персоналізованим чи інституціалізованим 2) чи є насильство видимим чи прихованим. Тож, за Гарвером існують чотири типи насильства: видиме персональне, приховане персональне, видиме інституційне та приховане інституційне. Зупинимося на останніх двох – саме їх розгляд буде корисним для подальшого ходу дослідження. Взагалі, «інституційне насильство – це таке

насильство, що можливе завдяки та здійснене через соціальні організації, які мають відносно сформовані правила і формальний статус всередині культури». Прикладом таких організацій може бути медична система, освітня система, армія, поліція тощо. Науковець проводить важливе розрізнення між системним насильством та інституційним, де інституційне насильство є продовженням системного. Для нього системне насильство – більш розмитий феномен, воно не має за собою конкретних акторів, а скоріше оформлює систему пригноблення, в якій насильство по відношенню до певних соціальних груп вважається нормальним, тобто якісь групи людей розглядаються як типові реципієнти актів насильства (знову з'являється ідея легітимації) [Curtin, 1999]. Відтак, британський колоніалізм сам по собі – це системне насильство, побудова в британських колоніях освітньої системи, що трансліює колоніальний порядок та створює прошарок лояльної еліти серед населення – це інституційне насильство.

Як було зазначено вище, існує видиме та приховане інституційне насильство. Видиме проявляється у здійсненні безпосереднього незаконного застосування сили всередині чи через інституції. Поліцейське свавілля, катування в тюрмах або при затриманні – класичні приклади відкритого інституційного насильства. Приховане інституційне насильство має менш очевидний прояв та тяжіє до системного. Пенітенціарна система, побудована на ідеї покарання ув'язнених, а не їх виправлення та ресоціалізації, наявність смертної кари, як механізму знищення злочинців – це приклади прихованого інституційного насильства. Приховане і видиме види насильств в цьому випадку зв'язані між собою. На думку Ньютона Гарвера, відкрите насильство з боку інституцій, якщо стає регулярним, з часом переходить у приховану форму. Прикладом тут наводиться колоніальне захоплення за допомогою прямої військової сили, яке плавно перетікає у цілу систему пригноблення через освітню, судову та ін. системи. Тут інституції створюють нову суспільну норму – змінюється розуміння справедливості. В такому випадку, іронічно, виступ проти прикритого інституційного насильства зазвичай вважається несправедливим, адже підважує систему пригноблення та її норму [Curtin, 1999]. Такий підхід до розгляду інституційного насильства допомагає оцінити феномен

у найбільш широкому сенсі, беручи до уваги як окремі інциденти застосування сили, так і прояви системного пригноблення певних соціальних груп. До того ж він підкреслює важливість фактору легітимації прямого насильства через створення інституцій, що підтримують такий порядок.

Однак, полемізуючи з прихильниками широкого визначення насильства, науковець Віторіо Буваккі зазначає, що такий підхід може призвести до розмиття науково визначення поняття «насильства» та ототожнення його з будь-якими проявами «конвенційного зла» (соціальної несправедливості, нерівності тощо). Він зазначає, що насильство не треба плутати із іншими суміжними поняттями, такими як: влада, примус та шкода. Влада – це категорія диспозицій, якою можна володіти та мати можливість використовувати, на відміну від насильства, яке є актом само по собі. Примус – це, в свою чергу, акт підриву добровільності інших суб'єктів. Хоча він може досягатись насильницьким способом, примус не завжди потребує насильства, а насильство не завжди застосовується заради примусу. Шкода же – це ймовірний результат акту насильства [Bufacchi, 2013]. В свою чергу насильством неможливо володіти, воно не є потенційною можливістю чи наслідком – це безпосередній акт, дія.

Тому, зволікаючи на критику Буваккі, найбільш доречним буде зацентувати увагу у дослідженні на проявах інституційного насильства, яке не відкрите для різночитань. Перший тип насильства, який ми будемо активно використовувати в дослідженні це видиме інституційне насильство, тобто безпосередній акт застосування фізичного чи психологічного насильства з боку державних інституцій по відношенню до окремих індивідів чи груп. У цьому сенсі, щоб звузити поняття видимого інституційного насильства до ще більш осяжних та практично вимірюваних масштабів, варто звернутись до однієї з фундаментальних типологій насильницьких явищ, а саме подивитись на насильство крізь призму законності. І тут мова йде про порушення норм та їх оцінку. Розмежування законного та незаконного насильства створює пару конкретно визначених категорій - демократично легітимоване насильство та кримінальне насильство. Підставою для характеристики акта насильства як злочинного

є його послідовне встановлення як незаконного у кримінальному законодавстві. [Imbusch, 2003]. Окремо від відкритого насильства, є сенс зволікати і на приховане насильство, тобто таке, що виражає системні посягання на цілісність індивіда з боку держави. Це, з осяжного, можуть бути негуманні, але законні практики пенітенціарної системи, що покликані не для реабілітації та запобігання рецидивам, а здійснення фізичної чи психологічної шкоди з метою покарання чи знищення.

Тож, у підсумку варто сказати, що для дослідження під інституційним насильством ми розуміємо прояв прямого чи опосередкованого застосування сили до індивіда або групи індивідів з боку представництва державних інституцій, яке, як наслідок, заподіює індивіду або групі індивідів фізичну чи психологічну шкоду та виходить за рамки дозволеного законом пропорційного застосування сили або є проявом системної не гуманності органами, які наділені повноваженнями до використання цієї сили. Приміряючи це визначення на теоретичну рамку Норта, Уолліса та Вайнгаста в суспільствах відкритого доступу таке насильство повинно систематично піддаватись санкціям, адже будь-яка поведінка, що переходить закон повинна стикнутись з реалізацією ідеально функціонуючого верховенства права, а суспільство сталих демократій повинно легітимізувати лише таку поведінку, яка здійснюється в рамках закону. Тим паче ПВД є за своєю природою ненасильницькими політичними системами. Говорячи же про різні типи природних держав – тут таке насильство може ймовірно не піддаватись санкціям та бути суспільно прийнятим/прийнятим панівними елітами чи коаліцією таких еліт. У будь-якому разі, природні держави, які акумулювали монополію на насильство все одно, в певній мірі, базуються на легітимації її дій суспільством чи, хоча б, впливовою частиною суспільства. За Тіллі, будь-яка держава, що отримує право на організацію насильства повинна отримати лояльність населення, а значить легітимацію своїх дій. Будемо вважати тоді, що і природні держави потребують такої лояльності, не дивлячись на неідеально функціонуючий інститут громадської думки. Тож, під легітимацією інституційного насильства розуміється

суспільне схвалення чи виправдання здійснення інституційного насильства через загальне розуміння справедливості або суспільної норми населенням всередині держави.

1.2. Пострадянські політичні режими: концептуальні засади визначення та диференціації

Радянська спадщина залишила помітний слід на політичних реаліях усіх теперішніх країнах пострадянського блоку. Більша частина 20-го століття, коли у всьому світі сформувались сучасні моделі державності, пройшла для радянських країн в умовах жорсткого тоталітаризму. Однопартійність, ідеологічна пропаганда, планова економіка, соціалістичний вектор розвитку – уся ця спадщина контрастувала із сформованою ближче до кінця попереднього століття загальною направленістю до ліберальної демократії. Тим паче наприкінці 20-го та на початку 21-го століття, через світове визнання цінності демократії [Lindberg, 2016] та (як правило) капіталізму, вже майже ні один політичний режим світу відкрито не визнає себе як авторитарний чи тоталітарний. Але це також не означає, що усі країни в один момент стали взірцями демократії. Це також не означає, що численні країни, що звільнились від колоніального впливу в Африці та Азії, військової диктатури в Латинській Америці та радянської влади у східній Європі та Азії – змінювались однаково. Однак всі вони точно стали на поріг трансформації своїх політичних режимів, частіше за все, орієнтуючись (хоча б декларативно) на процес “демократизації”. Саме через цей бум на державні перетворення у 90-ті роки в суспільній науці з’явилась різка потреба у доповненні знань та розробці нових класифікації щодо політичних режимів [Allison, 1994]. Країни колишньої СРСР опинилися в центрі цієї концептуальної плутанини і сперечань, бо після розпаду не були ані демократичними, не авторитарними та не тоталітарними. До того ж з появою складних та незрозумілих для вчених форм політичного устрою ускладнилось і розуміння вже давно, як здавалось, визначених форм політичного режиму. Якщо раніше для визначення демократичності або авторитарності держави достатньо було перевірити їх на наявність-відсутність: процедури виборів, більше ніж

однієї партії, недержавних медіа. В нову епоху “демократичних цінностей” ці прості дихотомії більше не працюють. Факт проведення виборів більше не значить реальну зміну влади, а факт наявності багатопартійної системи – рівний доступ до політичної участі та справедливі політичні змагання [Ryabov, 2017]. Тож для того щоб взагалі вибудувати дослідження навколо зв’язку політичного режиму та легітимації насильства в пострадянських суспільствах, спочатку треба розуміти як їх класифікують в академічній спільноті і також – яку роль відіграє саме легітимація інституційного насильства в цих класифікаціях (якщо відіграє взагалі).

Перш за все, коротко визначимо що мається на увазі під політичним режимом. Категорія політичного режиму охоплює відносини щодо доступу до влади та характеру утримання цієї влади [Мельников, 2017]. Найбільш розповсюдженими серед осмислення пострадянських політичних режимів є концепції, що говорять про періоди транзиту, які в центр класифікацій ставлять процес демократизації. По суті тут політичні режими не розглядаються дискретно, а скоріше як точки на континуумі автократія-демократія. Зазвичай теорії демократичного переходу прямо або опосередковано орієнтуються на одну з двох концептуальних схем. Перша називається “змагальний елітизм” де існує єдиний критерій демократичності - це змінність представників/ниць урядових посад на основі вільних і справедливих виборів. Друга модель – плюралістична, в рамках якої існує ряд показників за якими слід вимірювати рівень демократичності. Основними змінними тут зазвичай виступають змагальність та участь, а індикаторами – набір громадянських та політичних прав та свобод, серед іншого підзвітність державних інституцій [Гельман, 2001] (а значить, і санкції на використання незаконного інституційного насильства).

В цьому плані, комуністичне минуле наклало свій відбиток на політичну культуру та практику усіх країни колишньої СРСР і щодо норм, структур та організації інституцій. За плюралістичною моделлю жодна з пострадянських країн не може вважатись консолідованою демократією. У спадок цим країнам залишилась нерозвинена культура горизонтальної взаємодії та довіри (відсутність громадянської кооперації),

дисфункційна та ускладнена бюрократична система, орієнтація на вертикаль влади та примус як основу «порядку». Це, зазвичай, не створює прийнятних умов для формування сильної опозиції та стимулювання політичної участі громадян, що не знаходяться на короткій соціальній дистанції від політичних еліт [Розов, 2016]. Тим паче часто, в контексті як і оцінки форми, так і змісту пострадянських політичних реалій, ці країни в науковій традиції прийнято називати «слабкими державами». Тобто такими, які не мають змогу повністю забезпечити верховенство права та консолідувати монополію на насильство. Хоча на сьогодні вважається, що за критерієм монополізації насильства більшість постсоціалістичних країн показує задовільний результат [Лаврикова, 2017].

Окремим важливим критерієм плюралістичної моделі, який варто розглянути щодо пострадянських політичних режимів з огляду на їх вплив на легітимацію інституційного насильства – є питання громадської активності. Саме залученість громадян у процесах контролю над організацією суспільних порядків може впливати на рівень толерантності до незаконних дій з боку влади. Як вже було зазначено, загальні характеристики пострадянського соціального простору – це низька здатність до вертикальної кооперації та висока цінність вертикального примусу [Розов, 2016]. Відтак, численні наукові праці зазначають, що спільним для всіх цих країн є відсутність реального ціннісно-нормативного набору демократичних суспільств станом на початок 90-х [Руденко, 2013]. На відміну від інших країн постсоціалістичного блоку, суспільства колишньої СРСР були здебільшого вмотивовані в розпаді союзу через явну різницю рівня благополуччя між ними та капіталістичними країнами. Демократія тут скоріше відігравала не першочергову цінність та самоціль, а спосіб досягнення поліпшення економічного стану населення. Відторгнення на ціннісному рівні та розуміння радянської системи, як неперспективної – були притаманні лише національним інтелектуальним елітам. Відтак, відсутність на рівні масової свідомості загальної цінності демократії та практики політичної залученості призвело до громадянської пасивності пострадянських суспільств. Населення займало позицію очікування, а демократичні перетворення після розпаду СРСР схвалювались скоріше з огляду на

можливе покращення рівня життя в економічному плані. В більшості країн таке патерналістське сприйняття держави залишається стійким [Нисневич, 2017]. Як зазначається в огляді політичної залученості посткомуністичних країн за авторством Анастасії Лаврикової, одним з помітних факторів впливу на рівень політичної активності громадян – є форма правління. В країнах Центральної та Східної Європи, де спостерігався ціннісний підхід до встановлення демократичних інституцій, характерні поліцентричні системи (парламентська, парламентсько-президентська). В країнах на сході, зазвичай пострадянських з інструментальним підходом, спостерігалась моноцентрична система (президентська, президентсько-парламентська) [Лаврикова, 2017]. Для просування демократії найбільш перспективними вважаються країни з парламентською системою (Молдова), або за змішаними парламентсько-президентськими формами (рідше – навпаки) правління (Грузія, Україна, Киргизстан). Серед пострадянських країн немає ні однієї країни з президентською формою правління, в якій на сьогодні вважається ймовірним просування від авторитаризму до демократій (Азербайджан, Таджикистан, Туркменістан) [Нисневич, 2017].

Існує ґрунтовна критика підходу “теорій переходу” чи “теорій демократизації”. Вона ставить під сумнів сам процес демократизацій, як такий, що є обов’язковим необхідним та невідворотній для всіх країн, що позбулись колоніального або радянського впливу. По суті, така критика приходить від новітніх (постмодерних) академічних традицій, які з сумнівом ставляться до лінійності, однозначності та раціоналізованості підходу демократизації. Одна з теорій, що намагається по іншому осмислити недемократичні країни – неопатримоніальна теорія. Її часто використовують для розгляду саме пострадянських країн. Описуючи різні типи недемократичних режимів тут загострюється увага на їх відносної сталості та самодостатності. Один з теоретиків неопатримоніалізму, Шмуель Айзенштадт, пише про те, що поняття неопатримоніалізму необхідне, адже воно допомагає відкинути теорії модернізації і навіть наступні за ними теорії “провалу модернізації”, що все одно беруть на основоположне факт існування направленості/ еволюції/ прогресу/ «шляху до

цивілізації» [Фисун, 2007]. Разом з відкиданням цих застарілих теорій знецінюється концепція країн що знаходяться в стадії “переходу” - бо ніякого пункту призначення немає зовсім. Це може допомогти подивитись на країни колишнього радянського союзу відокремлено від інколи недоречних порівнянь із демократіями Заходу.

Саме поняття походить від терміну патримоніалізм, що по суті означає минулі політичні режими, де влада була сконцентрована в руках одного правителя. За визначенням М. Вебера, «в своєму чистому типі патримоніальне панування, особливо в становій формі, розглядає всі управлінські повноваження, з відповідними економічними правами, як приватно апропрійовані економічні можливості». Неопатримоніалізм же в сучасній соціальній науці визначається як форма організації з політико-адміністративною системою, яка формально складається з раціонально-легальних відносин, але має під собою елементи патримоніальних [Ефременко, 2017]. Тобто представники/ці адміністративного апарату мають формалізовані посади та повноваження, але фактичне здійснення повноважень практикується скоріше у вигляді реалізації приватної власності, а не державної служби. Айзенштадт виділяє три принципи функціонування політичних режимів неопатримоніалізму. Перший – політичний центр є окремим, незалежним по відношенню до периферії та є осердям усіх ресурсів та влади, зазвичай сама влада вкрай персоналізована, а кланові, сімейно-родові, регіональні, етнічні зв'язки залишаються та вправно функціонують у політичному контексті держави (президентизм). Другий – держава керована як приватна власність домінуючої групи еліт при владі (часто відносять до рівня корупції). Третій – державні ресурси обмінюються на політичну прихильність еліт до лідера (клієнтизм). За таких умов, голова держави може легко стати втіленням політичної системи [Ефременко, 2017]. В цьому сенсі більшості пострадянських країн характерні повне або часткове панування неформальної серцевини режиму над периферією. Виключеннями тут вважаються Грузія, Молдова та постмайданна Україна (які визначаються «частковими демократіями»). Тут допускається існування автономних акторів зі своїми ресурсами та, навіть, з можливістю відносної участі у політичній боротьбі. Інші же режими, саме через

особливості відносин центр-периферія, тяжіють до терміну «неоавторитаризму» [Розов, 2016].

Цей режим характерний для великої кількості країн колишньої СРСР із закритим та сильним центром та безправною периферією. Йому притаманне декларативне підтримання демократії, наявність непрацюючих в дійсності демократичних інституцій. Насильство та примус в таких режимах більше не є прямим та репресивним. Неоавторитаризм прагне взагалі скоротити застосування насильства і уникати його використання у великих масштабах, окрім ситуацій, що загрожують стабільності або втрати влади. Замість прямого використання інституційного насильства, зазвичай влада вдається до контролю масової свідомості через наративи, що транслуються в ЗМІ [Ниневич, 2017]. Зволікаючи на це, легітимність неоавторитарної влади підважується пасивним суспільством вкрай рідко. На противагу цьому, в більш демократичних неопатримоніальних системах легітимність влади є дуже нестабільною та підважується майже постійно, що часто проявляється в недовірі до представництва влади та політичних інституцій (тоді як в неоавторитарних зазвичай недовіра проявляється тільки до інституцій) [Скиперских, 2006].

Як бачимо, неопатримоніалізм, як концепція є ширшою за поняття «політичного режиму», адже включає в себе не тільки питання отримання та утримання влади. Професор Лімерікського університету Ніл Робінсон зазначив, «що сама по собі категорія неопатримоніалізму охоплює як політичний режим, так і механізм політкоекономічного управління державою (governance) та не зводиться лише до однієї з цих складових» [Robinson, 2017]. Поєднуючи перехідний підхід з неопатримоніальним ми можемо більш змістовно розуміти схожість різних пострадянських політичних режимів між собою через патронажно-клієнтистські відносини, що характерні всім обраним для дослідження країнам в різній мірі. Тут говорити безпосередньо про інституційне насильство і його сприйняття на прямих прикладах марно, адже перелічені концепції скоріше оперують більш абстрактними суміжними поняттями легітимації самої влади, рівня вертикальності та патерналістського характеру взаємовідносин влади з

громадянами та рівня політичної залученості населення в країнах. Однак, як безпосередні складові політичної системи пострадянських країн, ці всі характеристики на різних рівнях можуть впливати на легітимацію інституційного насильства в суспільствах, а тому їх варто враховувати у подальшому аналізі.

Розділ 2. Диференціація пострадянських країн за політичними режимами та рівнем інституційного насильства

2.1. Диференціація пострадянських політичних режимів за емпіричними показниками.

В основу для аналізу політичних режимів було вирішено взяти класифікацію “статусу демократичності” від Freedom House – як приклад плюралістичної класифікації з великою кількістю продуктивних показників. Його особливість полягає в загостренні уваги саме на постсоціалістичний блок країн та їх особливості. Це окремий проект, який покриває 29 країн Центральної Європи та Центральної Азії та називається “Нації в транзиті”, відсилаючи нас до процесів переходу до демократичного устрою, що (не) відбуваються в цих країнах. По суті це дослідження надає порядкову оцінку для 7 категорій, які репрезентують інституційний рівень розбудови «ліберальної демократії»: національно-демократичне управління, виборчий процес, громадянське суспільство, незалежні ЗМІ, місцеве демократичне управління, судова система та незалежність, корупція. Для вимірювання рівня демократичності країни були обрані як ті критерії, що оцінюють розвиток державних інституцій, так і недержавних [Freedom House].

Розглядається уявлення громадськості про корупцію, ділові інтереси провідних політиків, закони про розкриття інформації про фінансові ситуації та конфлікт інтересів, а також ефективність антикорупційних ініціатив. Середнє від оцінки кожного з цих показників повинно давати результат за шкалою демократичності від 0 до 7, або у процентному співвідношенні. Сама шкала демократичності має наступні ранги: консолідований авторитарний режим (1.00 - 2.00) – напівконсолідований авторитарний режим (2.01 - 3.00) – транзитний/гібридний режим (3.01-4.00) напівконсолідований демократичний режим (4.01-5.00) – консолідований демократичний режим (5.01 -7.00). Кожен виділений вид політичного режиму проявляє себе в цих семи показниках, де в консолідованих демократіях вони є стійкими та довгостроково існуючими, перехідних - спостерігаються, але є нестійкими, а в авторитарних режимах - не

спостерігаються. Самі дані та оцінки базуються на показаннях локальних експертів/ок та полегшують аналіз відмінностей між державами одного і того ж типу режиму. Дані з таблиці оновлюються щорічно з 2014 року [Freedom House]. Тут ми можемо побачити, що більшість пострадянських країн вважаються консолідованими авторитарними режимами з 2014-2020 рік (Росія, Білорусь, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан), Киргизстан до 2018 вважався напівконсолідованим авторитаризмом, але після приєднався в групу повністю консолідованих. Тут, обрані для аналізу країни дуже схожі за показниками, з вкрай низькою оцінкою за національно-демократичне управління, виборчий процес, незалежність ЗМІ, місцеве демократичне управління, судову систему та незалежність. Трішки вище у Росії, Білорусі і Казахстані оцінка громадського суспільства. А в Білорусі, на відміну від інших, найбільш позитивний показник стосується корупції. Єдиною країною з напівконсолідованим авторитарним режимом є Вірменія, яка у 2020 році набрала із 7 балів за рівнем демократичності рівно 3. Стабільно транзитними країнами залишаються Молдова, Україна та Грузія, а консолідованими демократіями – Литва, Латвія та Естонія. Обрані нами країни транзитного типу також схожі за деякими параметрами: найвищу оцінку і тут отримав критерій громадянського суспільства, а найнижчу – локальне та національно-демократичне управління, судова система та незалежність [Freedom House].

Ця методологія класифікації, по суті, є кількісним описовим підходом. Оцінки набувають значення у порівнянні з іншими – по-перше, в динаміці – що говорить про процес демократизації (або зворотній процес), по-друге, у порівнянні з іншими країнами. Не дивлячись на широке її використання, існує і ряд критичних моментів. Незважаючи на наявність різних проявів демократії, цей підхід залишається дуже загостреним на проблемах пов'язаних з інституційним та правовим виміром. В той час як практичні аспекти реалізації політик не є в фокусі. Наприклад Джеймс Даусон в своїй статті про прояви “повсякденної демократії” розглядає деякі прогалини в методології “Нації в транзиті”. За його словами основна проблема складається саме в цій високій формалізованості та перевазі кількісних показників над якісними. Не

дивлячись на те, що самі звіти від Freedom House мають якісні коментарі експертів, загальна оцінка стає занадто поверховою та націленою на аналіз інституційних та правових реформ. Джеймс Даунсон приводить в приклад розгляд громадянського суспільства Болгарії, який здійснювався за кількістю та тематичними спрямуваннями неурядових організацій (НУО) в країні. Автор полемізує з висновками експертів, говорячи про те що вкрай позитивна оцінка не враховує практику створювати НУО самими парламентарями задля акумуляції коштів з ЄС для своєї діяльності – а це значить що представники НУО, в даному випадку, далеко не завжди репрезентують активність громадянського суспільства та загальну залученість суспільства до громадської діяльності [Dawson, 2018].

Вищезазначений приклад нас відносить до проявів неопатримоніалізму, а саме клієнтсько-патронажних відносин з використанням державних ресурсів як власних. Він показує, що не завжди такі, здавалось би, детальні плюралістичні схеми опису режимів, як в проекті «Нації у транзиті» показують повну картину. Тому, з огляду на особливості пострадянських країн, як неопатримоніальних, слід додати низку відповідних індикаторів до аналізу їх політичних режимів. В цьому сенсі корисними є індекси проекту Dem-V ("Varieties of Democracy" або "Багатоманітні демократії"). Демократичність тут операціоналізується досить схоже на попередню класифікацію, через 5 показників: виборність, ліберальність, егалітарність, дорадчість та принцип участі. Великим плюсом цього набору даних є збір як інформації про прояви політичних режимів de-jure так і de-facto [Sigman, 2017]. В контексті характеристик неоавторитарних режимів та молодих демократій пострадянського простору, які створюють інколи не функціонуючі «каркасні» демократичні інституції - оцінка прояву режимів de facto є вкрай потрібною. Тим паче вона потрібна, коли мова йде про різні теоретичні пласти класифікацій демократій та не демократій. У Dem-V замість лінійної модерної теорії демократизації Freedom House наявна більш сучасна парадигма відсутності напрямку розвитку та врахування особливостей режимів різного типу, а тому тут існують показники неопатримоніалізму.

Слід за теоретичними доробками Айзенштадта, в Dem-V був створений індекс неопатримоніального правління через наступні три субіндекси (які разом розкладаються на 16 індикаторів): президентизм, клієнтизм та режим корупції. Президентизм вміщує в себе найбільшу кількість індикаторів, які вимірюють на скільки судова, виконавча, законодавча та виборча системи є незалежними одна від одної та від лідера виконавчої влади, а також на скільки ці системи відіграють стримуючий фактор у повноваженнях лідера виконавчої влади. Клієнтизм складається з трьох показників щодо кількості придбаних виборчих голосів, характеру витрати бюджетних коштів (конкретне/загальне) та направленість партій на клієнтистські чи програмні відносини з виборцями. А режим корупції визначається через оцінку розкрадання державних ресурсів та бюджету виконавчою владою, наявність системних інцидентів підкупу виконавчої, законодавчої та судової влади [Sigman, 2017]. Порівняння країн за індексом неопатримоніального правління може допомогти доповнити занадто інституційно-орієнтовану модель Freedom House інформацією про реалізацію роботи інституцій de-facto. Тож, в оцінці основних факторів «Націй у транзиті» країни консолідованого авторитаризму на порядок відрізнялись від транзитних країн, що ми обрали, за усіма показниками. Не дивлячись на це, коли мова йде про індекс неопатримоніального правління (вимірюється від 0 до 1, де 0 – відсутність проявів неопатримоніалізму, а 1 – їх найбільший прояв) – все не так очевидно. З 2004 року Грузія та Молдова мають порівняно низький індекс, від 0.2 до 0.5 з динамікою покращення ситуації в Грузії (станом на 2020 = 0.26) та погіршення в Молдові (станом на 2020 = 0.46). Україна має окрему динаміку та, фактично, знаходиться посередині між авторитарними та транзитними країнами. З 2003 по 2007 рік індекс впав на 0.1 позицію (від 0.77 до 0.67), що помітно віддалило країну від авторитарних. З 2007 року по 2012 оцінка неопатримоніальних проявів в країні почала рости (з 0.67 до 0.82), що фактично зрівняло країну з Росією в 2011 році максимально наблизило її до показників Росії (станом на 2012 – 0.83), Білорусі (0.87) та Казахстану (0.89). З 2013 року значення індексу почало помітно падати, набув значення 0.6, що робить Україну по характеристиці

неопатримоніального правління найближчою до Молдови та рівновіддаленою як від Грузії (0.26), яка має найкращі показники з обраних країн, так і до авторитарних країн (0.84-0.86). Стабільно високі значення індексу (від 0.84), з незначними коливаннями, мають Казахстан та Білорусь з 1996 та 1997 років відповідно. Росія же з 91-го року плавно збільшування значення індексу (до 0.8), з 2002 по 2009 рік – значення індексу майже не змінювалось, а з 2010 року країна повністю наздогнала Білорусь (0.85) і Казахстан (0.84), отримав значення індексу неопатримоніального управління – 0,86. Тобто, у нас о суті вирізняється 3 групи країн. Перша – явно неопатримоніальні (які принаймні 1- років мають значення індексу вище 0.8) – Росія, Білорусь та Казахстан. Друга – напів/слабо неопатримоніальні (від 10 років значення індексу не перевищувало 0,5) – Грузія та Молдова. Третя – це Україна, яка за показниками знаходиться посередині та до 2012 перямувала до першої групи, а з 2013 по 2020 має від’ємну динаміку та тяжіє до другої групи. Виокремлення України в окрему категорію тут може пояснюватися відносно нещодавньою (2013-14) Революцією Гідності, яка стала точкою зміни політичних векторів для країни, що і результувало помітні зрушення до менш неопатримоніального порядку. Якщо більш детально розглядати субпоказники індексу неопатримоніального управління, з порівняльним описом країн найбільше корелює субіндикатор президентизму, де динаміка та оцінка країн майже точно збігається із значеннями загального індексу. З клієнтизмом і корупцією все зовсім по іншому. Білорусь дуже вибивається із стабільно найкращими показниками низького рівня клієнтизму (з 1996 по 2020 рік від 0.09 до 0.12), та середніми показниками щодо режимної корупції (з 1997 по 2020 від 0.51 до 0.59). Це можна пояснити соціально-орієнтованою політикою держави. Грузія з 2004 року має найкращі показники низького рівня корупції (з 2004 року від’ємна динаміка з 0.23 до 0.17) та порівняно низького рівня клієнтизму (від 0.28 до 0.42). Україна та Росія, які мають вищі за середній показники клієнтизму та корупції, до 2014 року постійно змінювали свої позиції відносно одна одної, але з 2014 року обидва субіндекатори отримали для України від’ємну динаміку, а для Росії – додатну. Що також нам може говорити про важливість політичних

перетворень внутрішньо українських для України – які призвели до поступового зниження усіх трьох показників неопатримоніалізму [Varieties of democracy].

Тож, явно викристалізовані за політичними режимами по методології Freedom house дві групи країн, насправді слід контекстуально розділяти на 3 окремі, з Україною – як окремою перехідної між двома іншими групами країною. До того ж при аналізі також слід вважати на особливості політичного устрою кожної країни особливо в питаннях клієнтизму та корупції.

Останнє важливе доповнення до загальної картини політичного устрою – рівень управління (governance). Адже, саме з характеристик політичного режиму та способу управління складається концепція неопатримоніалізму. Політичний режим в загальних рисах описує (вимірює рівень демократичності/авторитарності) проект «Нації у транзиті», в свою чергу найбільш відомий проект що вимірює рівень управління в державі – це індикатори світового управління від Світового Банку (The World Governance Indicators). Це 6 основних індикаторів: голос та підзвітність; політична стабільність та відсутність насильства; ефективність уряду; нормативна якість; верховенство права; та контроль за корупцією [Kaufmann, 2010].

Загалом, існує певний явний зв'язок між рівнем управління та політичним режимом. Більшість пострадянських країн консолідованого авторитаризму (Туркменістан, Узбекистан, Білорусь, Таджикистан, Азербайджан, Казахстан та Росія) показують найнижчі результати за всіма основними індикаторами World Governance Indicators. Більша варіативність, але зазвичай вищі за першу групу показники, мають напівконсолідовані авторитарні режими та країни «в транзиті» (Вірменія, Україна, Грузія та Молдова). Лідерами з усіма показниками же є консолідовані демократії (Литва, Латвія, Естонія) [Melville, 2015]. Але цю тенденцію навряд можна назвати прямою залежністю, бо в динаміці показники не є такими однозначними. Наприклад, якщо взяти чотири індикатори управління, що стосуються «спроможності» безпосередньо самої держави – ефективність уряду, якість регулювання, верховенство права та контроль за корупцією, то з 2000 року спостерігається швидкий ріст показників саме в авторитарних

країнах в світі (Китай, Росія та Саудівська Аравія), нові ж демократії мають менш помітний ріст у цілому (а в 2-х регіонах – Латинська Америка та Африка – навіть спостерігається, різке зниження показників) [Foa, 2018]. World Governance Indicators зазвичай, критикують за надто нереалістичні припущення щодо можливостей та впливу лідерів країн та чиновники на практиці на деякі суспільно-політичні процеси [Hopper, 2017]. Однак, в нашому випадку це не так важливо, бо ми оцінюємо не вклад окремих політичних сил чи осіб, а загальний стан держави та організації процесів по реалізації влади в них. З огляду на специфіку тематики, особливі цікавими є індикатор «стабільність і відсутність насильства», який по суті допоможе нам виміряти рівень монополії на насильство в державі та індикатор верховенство права, який зокрема допоможе оцінити на скільки в державі відбувається дотримання законодавчим нормам як з боку громадян, так і з боку посадових осіб. Усі індикатори тут вимірюються від 1 до 100, де 1 – це найменший прояв гарного управління, а 100 – найбільший. Перший індикатор «верховенство права» загалом з 2004 року в усіх країнах коливається в межах середнє знач. $x \pm 10$. Тут в окрему найслабшу групу можна виділити Україну, Росію та Білорусь (де у Білорусі до 2012 року були найнижчі показники з усіх), тут значення індикатора зазвичай коливається в інтервалі [20;28]. Середніми, схожими за значеннями є з 2009 року Казахстан [30;39] та Молдова [33;46]. Та, окремо, найбільші значення має з 2014 року Грузія [62;64], що робить Грузію країною, де найбільше цінуються законодавчі норми як з боку представників влади, так і громадян. Щодо другого показника – найбільш стійку монополію на насильство мали до 2010 року Білорусь та Казахстан [50;72], після їх показники помітно знизилась: Білорусь [42;56] Казахстан [34;48]. Молдова та Грузія з 2016 року мають приблизно однакові значення обраного індикатора (в середньому 32). До 2016 у Молдови спостерігалась повільна від'ємна динаміка, а в Грузії навпаки – додатна. Росія же плавно нарощувала свою монополію із значення 7.7 в 2004 році до 25.7 в 2019, але важливо, що 2014-16 роках спостерігається спад монополії, що може бути на пряму пов'язано із залученістю країни в озброєному конфлікті на сході України. Окремим кейсом є Україна, де з 2004 року по 2012

спостерігались відносно високі значення [29,45], з початком Революції Гідності у 2013 році позначка впала до 20.85, а з поваленням режиму Януковича, анексією Криму та початком озброєного конфлікту на Сході – до 5.7. Наразі до 2019 року рівень індикатору «стабільність та відсутність насильства» тут найнижчий [5;8] [World Bank].

По суті, стійкий рівень монополії на насильство за теоретичними доробками є одним з основних індикаторів стабільної державної системи. Навпаки, відсутність легітимно консолідованих сил в руках представників/ниць держави робить державу менш стабільною та такою, що може бути схильною до високо рівня політичного насильства та ризику державних переворотів, революцій тощо. Тож, за даними World Governance Indicators найбільш стійкими в контексті монополії насильства є Білорусь та Казахстан – консолідовані авторитарні режими, найбільш слабкою – Україна, яка за останнє десятиріччя зазнала великих соціальних та політичних потрясінь. Загалом же, для розуміння загального положення цих держав на глобальному тлі слід додавати в оцінку стійкості держав безпосередньо за Індексом крихких держав (Fragile States Index) [Karstedt, 2015]. Він вимірюється від 0 до 120, де 0 – стійка держава, 120 – крихка. Це, по суті, щорічна оцінка держав на основі різних типів тиску на державний апарат, який може призвести к його ослабленню (аналізуються соціальні, політичні, економічні фактори). З поміж іншого аналізуються і фактор «легітимності влади» (що вимірює довіра населення у державних інституціях) та «апарат безпеки» (що вимірює як безпосередньо можливість держави захиститись від поліцейського насильства, так і довіру населення до організації безпеки з боку держави) [The Fund for Peace, 2017]. Показово, що динаміка та значення індикатора крихкості дуже схожі у всіх обраних держав, окрім України. В цілому ж із 2006 по 2020 рік спостерігається негативна динаміка індексу (покращення стійкості держав). Україна же має негативну динаміку з 2006 по 2013, потім спостерігається різке збільшення рівня крихкості до 2015, після чого знову негативна динаміка. Значення же індексу станом на 2020 для всіх країн коливається майже на одному рівні та виражає помірний рівень крихкості : Казахстан (59), Білорусь (65), Молдова (66), Україна (69), Грузія (71), Росія(72). Числові результати

індексів приблизно виражають ту саму картину, що і індикатор відсутності насильства в попередньому розгляді, однак з різницею оцінки Росії та України. Така відмінність легко пояснюється багатофакторністю індексу крихкості країни, де окрім оцінки ризику політичного насильства враховується ціла низка показників, в тому числі дотримання прав людини та верховенства права, міграція, економічна нерівність тощо. Тож, дивлячись на стійкість держави більш комплексно, Україна перестає посідати найнижчі щаблі рейтингів та стає по оцінці ближче до країн у транзиті (Молдови та Грузії). Росія, на відміну від інших обраних країн авторитарних режимів, навпаки, віддаляється та показує меншу спроможність у стійкості державного апарату [The Fund for Peace].

Як бачимо, аналізом тільки політичних режимів, тим паче лише за класичною класифікацією в даному контексті неможливо обмежитись. Наявні пострадянські країни досить складно вписувати в прості категорії парадигми демократизації через велику низку особливостей. Подивившись на емпіричні дані, ширше ніж за однією методологією на континуумі авторитаризм-демократія, стало зрозуміло, що групування на авторитарні та демократичні режими має сенс, але тільки з урахуванням інших змістовних аспектів оцінки політичної системи, такі як: сталість політичної системи, відсутність політичного насильства, корумпованість, президентизм, клієнтизм тощо. Розгляд змістовних показників притаманних для політичних режимів та систем пострадянських країн надав нам більше розуміння особливості тих чи інших демократичних та авторитарних режимів. За допомогою додавання до даних Freedom House опису неопатримоніальних характеристик кожної з країн, а також опису стабільності системи та стійкості уряду, ми матимемо змогу більш глибоко інтерпретувати результати майбутнього дослідження та, можливо, помічати певні тенденції, що можуть базуватись саме на цих нетривіальних характеристиках політичного устрою країн.

2.2. Інституційне насильство в країнах з різними політичними режимами

Як ми вже дізнались, поняття насильства та держави в соціальних науках йшли нерозривно ще з часів Вебера. Термін монополія на насильство визначив наперед та ліг у основу великої кількості теорій виникнення модерних держав – це і є одною з важливих характеристик оцінки державного устрою, яка показує на скільки держава здатна контролювати засоби та акти насильства (і застосовувати їх). Чим менше рівень цієї здатності – тим більша можливість політичного насильства з боку недержавних акторів та ризику захоплення влади/повалення теперішнього стану речей, а сама влада вбачається менш легітимною. Звувивши розуміння інституційного насильства до рівня простого акту застосування незаконної фізичної сили з боку представників/ниць влади, набагато легше виділити певні тренди та особливості проявів. У 2018 році було видане дослідження в журналі *Research and Politics*, в якому були проаналізовані річні звіти Амнесті Інтернешнл з 1995 по 2005 рік на предмет здійснення поліцією тортур в різних країнах за допомогою бази даних ITT Data. Автори дослідження наполягали на тому, що слід відрізнити репресивне (*repressive*) та деспотичне (*oppressive*) види інституційного насильства. Якщо перше має значення «підкорення когось силою, примус, контроль» та явно більш характерне авторитарним режимам за їх природою (так як саме авторитаризм не стримує політичну конкуренцію шляхом репресій). Друге – набагато складніше. Деспотичне насильство проявляється у «здійсненні влади, пригнобленні, тривалому жорстокому несправедливому поводженні», а пригноблення та наявність певних пригноблених соціальних груп в суспільствах характерне для будь-яких політичних режимів та державних устроїв. Проаналізувавши окремо репресивне та деспотичне насильства шляхом даних про тортури в країнах з різними режимами вчені дійшли до нетривіальних висновків. В результатах дослідження йшлося, що хоча існує дуже сильний зв'язок між тортурами політичних дисидентів та демократією, зв'язок стає слабким щодо тортур злочинців та демократією, і його взагалі немає коли мова йде про тортури маргіналізованих груп населення [Jackson, 2018]. І не дивлячись на те, що автори не роблять ніяких амбітних тверджень та спроб пояснити ці результати. Вони

наголошують на тому, що однозначне сприйняття демократії як такого режиму, що значно знижує рівень інституційного насильства треба переглянути. Не дивлячись на те, що, як вже було розглянуто, демократичні режими володіють більшим інструментарієм для врегулювання насильницьких конфліктів, а також для контролю органів влади, з певною ймовірністю поліцейські катують представників/ниць маргіналізованих груп населення та злочинців в демократичних і авторитарних суспільствах майже однаково. Або навіть правильніше буде сказати, що не існує сильного зв'язку між політичними режимами та актами здійснення деспотичного насильства з боку влади.

Існують і більш конвенційні способи вимірювання інституційного насильства – шляхом підрахунку актів здійснення тортур без розрізнення виду насильства. Завдяки таким показникам можна виміряти загальну традицію використання незаконного насильства з боку органів правопорядку в різних країнах. Найбільш відомим є дослідження Рівня політичного терору (Political Terror Scale). Хоча воно вважається надто абстрактним та узагальненим, ця щорічна оцінка інституційного насильства в різних країнах є дуже корисною для розуміння загальної картини. Тим паче в цьому дослідженні надається як оцінка офіційного представництва держави (офіційних органів контролю) так і громадським сектором – оцінка Amnesty International, що надає їх більшої об'єктивності. Рівень політичного терору вимірюється в порядковій шкалі від 1 до 5, де 1 – країна захищена верховенством права, відсутні політичні в'язні, тортури є винятковими випадками, політичні вбивства є рідким явищем; 2 – існують певна кількість затримань за активістські ненасильницькі дії, одна тортури, політичні вбивства залишаються не частими явищами; 3 – найбільш явні прояви відсутності верховенства права, політичних затримань, незаконних ув'язнень, тортур, політичних вбивств щодо окремих осіб; 4 – ті ж самі прояви що і в 3, тільки застосовані до більшої групи незгодних з політичною ситуацією людей; 5 – ті ж самі прояви що і в 3, тільки потенційно застосовані до майже всього населення [Haschke, 2017]. Тут, найбільш стійкі консолідовані авторитарні режими – Казахстан та Білорусь, в період з 2004 по 2018 рік коливаються між позначками 2-3, застосовуючи репресії та незаконне насильство до

вужького кола населення. Так само коливаються між позначками 2 і 3 транзитні демократії Грузії та Молдови, демонструючи наявність репресивного та деспотичного насильства на теренах країн з більш розвиненими демократичними інститутами. Україна само, як і країни описані вище, до 2013 року мала показники 2-3, однак у 2014-2016 роках, зазвичай, рівень політичного терору всередині країни виріс до 4 порядку, спустившись на 3 щабель тільки в 2017 році. Росія явно відрізняється від усіх інших обраних для аналізу країн, бо в період з 2004 по 2018 має оцінку політичного терору - 4, де крайні форму репресій та деспотизму стосуються цілих груп населення, а не окремих індивідів (окрім 2015 року, де показник єдино разово дорівнював 3-ьом) [The Political Terror Scale].

Окремою темою для ряду наукових публікацій є сприйняття тортур в громадській думці різних суспільств. На думку багатьох вчених сам факт наявності тортур та їх частоти з боку представників влади не завжди означає суспільну підтримку/толерування тортур, однак існують і наукові статті де ця гіпотеза перевіряється. Існують також інші гіпотези щодо того, що саме може впливати на рівень толерування тортур у суспільстві як на національному рівні (тобто через характеристики держав) так і на індивідуальному рівні (через характеристики окремих індивідів). Найбільш розповсюдженими характеристиками на національному рівні, які можуть впливати на рівень прийняття тортур називають економічний розвиток (ВВП) країни, рівень політичних та громадянських свобод в країні та кількість випадків політичного насильства/тероризму не з боку представництва влади або попередні події насичені насильством (революція, громадянська війна, воєнний переворот тощо) [Kimbuila, 2015].

Цікавим є невизначеність фактору економічного розвитку країни на рівень толерування тортур. Відтак, численні дослідження цінностей Інглехарда показують, що економічний ріст країн є визначним фактором для процесу зміни громадських цінностей в бік "відносної нетерпимості до заходів, що порушують громадянські права, особисту недоторканність та гідність людини" [Miller, 2010]. Збільшення доходу дозволяє людям перейти межі прожиткового мінімуму, тому відбувається процес переорієнтації

цінностей. Підтримка концепції прав людини включається в інглекхартівську ідею соціальної модернізації, тому можна дійти до логічного висновку, що нетерпимість до тортур буде проявлятися у більш заможних суспільствах. На основі цього висновку у 2011 році Міллером були проведені попередні дослідження щодо питань прийняття тортур у зв'язку з рівнем економічного розвитку країн. Вчений виявив негативну кореляцію між рівнем багатства держав та терпимістю населення до катувань з боку уряду. У цьому сенсі, за даними Світового Банку, ВВП на душу населення (у доларах США) значно вище в обраних країнах з консолідованим авторитарним режимом (Росія, Казахстан, Білорусь) ніж в країнах молодих демократій (Молдова, Грузія, Україна) [World Bank]. Однак інше дослідження зв'язку підтримки тортур із національними індикаторами, на основі опитування 22,980 респондентів проведене WorldPublicOpinion.org (WPO) в 21 країні в 2008 році та базі даних Global Terrorism Database, показує відсутність значущого зв'язку фактору економічного розвитку країни на терпимість до катувань у населення. Також тут відсутній зв'язок і з фактичною кількістю задокументованих інцидентів катування. Те саме дослідження загострює увагу на найбільш значущому за результатами факторі – рівні політичних свобод в країнах. Респонденти в країнах з більшим рівнем політичних свобод виказували більше нетерпимості до тортур [Mauger, 2014]. З огляду на це, саме обрані країни в стані транзиту (Україна, Молдова, Грузія), які мають оцінку «частково вільні» за оцінкою Freedom House повинні виражати менше терпимості до тортур ніж консолідовані авторитарні країни (Росія, Білорусь, Казахстан), що мають оцінку «не вільні».

Нетривіальними були результати зв'язку між життям у країні, яка нещодавно пережила війну, та прийняттям тортур. Хоча логічно було б припустити, що досвід воєнного часу із високим рівнем насильства підвищує толерування насильства, ефект був зворотнім. Країни, які пережили війну у період 10-ти років до часів проведення опитування показували меншу терпимість до катувань, ніж країни без досвіду війни [Mauger, 2014]. З огляду на це Україна, як країна яка знаходиться у стані війни з 2014 року може показувати меншу терпимість до катувань. Також інші транзитні країни мали

під собою історію воєнних конфліктів: Грузія (2008) та Молдова (1992). Тому вже за декількома значущими факторами можна припустити, що толерування катувань проявляється на меншому рівні в країнах молодій демократії (Україна, Грузія, Молдова) ніж в країнах з консолідованим авторитарним режимом (Росія, Білорусь, Казахстан).

Тож, за аналізом існуючих досліджень, а також порівнянні країн значеннями Рівня політичного терору (Political Terror Scale), явних та однозначних тенденції чи явно виражених та конвенційних для наукового світу факторів, що впливають на сприйняття інституційного насильства не було виявлено. Однак, існують численні гіпотези щодо характеру впливу тих чи інших феноменів та процесів на рівень легітимації інституційного насильства, які можуть бути корисними для подальшого аналізу та інтерпретації даних. Відтак, з огляду на особливості вибору країн одним з важливих факторів, на які слід загострити увагу – це наявність за останні 10 років революцій, війн чи насильницьких конфліктів в країні. Адже це може виявитись досить важливим фактором впливу на сприйняття насильства в масовій свідомості.

3. Сприйняття громадянами справедливості інституційного насильства в пострадянських країнах різного типу

3.1. Операціоналізація поняття легітимації інституційного насильства та система емпіричних показників

Для операціоналізації поняття здійснення «легітимація інституційного насильства» були вивчені та відрезюмовані численні теоретичні доробки як щодо безпосередньо розуміння інституційного насильства, його проявів так і поняття легітимації в спайці з феноменом насильства. Зокрема, були виокремлені прояви як явного (прямого) так і прихованого (системного) інституційного насильства. Окремо було розглянуто питання важливості феномену насильства в процесі державотворення та організації державних процесів, яке концептуально пов'язало процес легітимізації влади з проявами інституційного насильства. Вибір індикаторів для операціоналізації центрального поняття цієї роботи буде здійснюватися з глобального проекту дослідження цінностей Світове дослідження цінностей (World Value Survey). Саме тут зібрані численні показники щодо загального стану цінностей та їх впливу на соціальне та політичне життя суспільства. WVS складається з національних репрезентативних опитувань, проведених майже у 100 країнах, які містять майже 90 відсотків населення світу. WVS вважається найбільшим некомерційним дослідженням суспільних цінностей та переконань. Місія дослідження – зрозуміти зміни в людських цінностях по всьому світу, охоплюючи усі культурні регіони світу. WVS проводиться майже в 100 країнах світу: це репрезентативні національні дослідження із загальним опитувальником [World Value Survey].

Зазвичай WVS зручно також використовувати для дослідження різних показників в динаміці, адже саме дослідження проводиться з 1981 року та має вже 7 хвиль опитувань, остання з яких була здійснена в період з 2017 по 2020 роки. У нашому випадку ряд обраних для операціоналізації показників, на жаль, наявний тільки в останній хвилі опитувань, а тому на цьому етапі ми обмежимося лише точковою

спробою вимірювання рівня легітимності інституційного насильства та пошуку значущого зв'язку з видом політичного режиму в обраних країнах. Перш за все необхідно операціоналізувати основне поняття через індикатори, що можна отримати в базі даних WVS. Нагадаємо, що під інституційним насильством, як було визначено у розділі 1 роботи, ми розуміємо прояв прямого чи опосередкованого застосування сили до індивіда або групи індивідів з боку представництва державних інституцій, яке, як наслідок, заподіює індивіду або групі індивідів фізичну чи психологічну шкоду та виходить за рамки дозволеного законом пропорційного застосування сили або є проявом системної не гуманності органами, які наділені повноваженнями до використання цієї сили. Легітимацію ми розуміємо, в свою чергу, як процес визначення якогось феномену чи акту як прийняттого в масовій свідомості суспільства. В контексті інституційного насильства легітимність розкривається через два аспекти: легітимність насильницьких методів вирішення конфліктів як такий, що є прийнятними за певних умов, та легітимність влади – як основного актора у здійсненні інституційного насильства. З огляду на вищезазначений короткий виклад результату теоретичних напрацювань для операціоналізації поняття легітимності інституційного насильства були обрані два блоки показників з набору змінних WVS:

Таблиця 1. Операціоналізація поняття «легітимація інституційного насильства» зі змінних масиву WVS

Блок змінних	Під-блок змінних	Назва ознаки англійською	Переклад	Код змінної для Хвилі 7
1. Легітимність влади		Confidence: Armed Forces	Довіра: збройні сили	Q65
		Confidence: The Police	Довіра: поліція	Q69
		Confidence: The Government	Довіра: уряд	Q71

Рівень виправдання насильства	2.1 Виправдання відкритого насильства	Justifiable: Violence against other people	Виправдання: насильство проти інших людей	Q191
		Justifiable: Political violence	Виправдання: політичне насильство Виправдання: смертна кара	Q194
	2.2 Виправдання прихованого насильства	Justifiable: Death penalty	Виправдання: смертна кара	Q195

В усіх випадках база даних позначає анкети без відповіді та з обраним варіантом відповіді «я не знаю», як пропущені, а тому вважаємо, що перелічені показники вимірюються у порядкових шкалах. Задля точності, розглянемо скільки відсотків спостережень є вивідкинутими в кожній з країн: для Казахстану – 3,4% в блоці «довіра» та 11,9% в блоці виправдання; для Росії – 7% і 12: відповідно; для України – 14,5% та 23,8% відповідно. Вважаємо це прийнятним для продовження аналізу. Показник «довіра» вимірюються на 4-рьох рівнях, показник «виправдання» на 10-ти. Задля того, щоб ми мали можливість виміряти рівень легітимності інституційного насильства в різних країнах, необхідно побудувати індекс/систему індексів з обраних показників. При цьому для обґрунтування можливості об'єднання вихідних змінних в єдиний показник або ряд показників має бути здійснена процедура факторного аналізу. Так як обрані нами змінні є порядковими (вважаємо їх квазіметричними), для цього, перш за все, необхідно перекодувати шкали змінних таким чином, щоб усі показники мали однакову шкалу. В нашому випадку необхідно перекодувати змінну «виправдання». Також необхідно перевірити чи наявна кореляція між окремими показниками, якщо так – то можна проводити факторний аналіз. Та безпосередньо провести факторний аналіз на обраних нами змінних для перевірки адекватності запропонованою нами моделі. Якщо відсоток дисперсії більший за 0,5, то вважаємо побудовану модель адекватною для опису ряду показників, чи єдиного показника (в залежності від факторного рішення) рівня

легітимності інституційного насильства. При підтвердженні структури індексів можна їх використовувати в подальшій перевірці зв'язку з типами політичних режимів в країнах. Для виявлення зв'язку буде використано найпростіший метод перевірки наявності чи відсутності статистично значущого зв'язку, а саме критерій χ^2 -квадрат Пірсона.

Основна гіпотеза цієї роботи формулюється наступним чином: існує статистично значущий зв'язок між показниками, що вимірюють рівень легітимації інституційного насильства в суспільстві та типами політичних режимів обраних пострадянських країн. Також, зважаючи на особливість політичного устрою країн колишньої СРСР, додатковими були обрані гіпотези щодо зв'язку індексу зі змінними, які частково можуть описувати характеристики неопатримоніальних держав, а саме: рівень корупції, клієнтизм та президентизм. Рівень корупції буде виміряно за допомогою змінної Q113 - Involved in corruption: State authorities (Залученість до корупції: представників/ниць влади); клієнтизм через змінну Q230P - How often in country? Rich people buy elections (Як часто в вашій країні: багаті люди купують вибори). Президентизм ми вимірюємо через змінну, яка описує авторитарність країни: Q234P - Political system: Having a strong leader who does not have to bother with parliament and elections (Політична система: наявність сильного лідера, якому не доводиться турбуватися про парламент та вибори). В останньому випадку необхідно бути свідомими того, що саме ця неопатримоніальна характеристика також являється авторитарною характеристикою, тому назвемо останню змінною «авторитаризм/президентизм» і будемо зводити, що окрім другого блоку гіпотез вона також дотично відноситься до основної гіпотези №1. Тож, гіпотези дослідження виглядають наступним чином:

1. Існує зв'язок між політичним режимом країни та рівнем легітимності інституційного насильства в масовій свідомості суспільства цієї країни
2. Існує зв'язок між неопатримоніальними характеристиками та рівнем легітимності інституційного насильства в масовій свідомості суспільства цієї країни

2.1 Існує зв'язок між оцінкою корупції з боку представників/ниць влади та рівнем легітимності інституційного насильства в масовій свідомості суспільства цієї країни

2.2 Існує зв'язок між проявами клієнтизму та рівнем легітимності інституційного насильства в масовій свідомості суспільства цієї країни

2.3 Існує зв'язок між проявами президентизму та рівнем легітимності інституційного насильства в масовій свідомості суспільства цієї країни

3.2. Результати емпіричного аналізу та їх обговорення.

Перший крок до проведення аналізу є побудова нового комплексного показника або ряду показників для вимірювання легітимності інституційного насильства. Спочатку перевіримо на скільки адекватною є наша концептуальна модель на основі факторного аналізу. Для цього нам необхідно досягти однаковості шкал кожного з обраних показників. Так як змінні «Confidence» та «Justifiable» є різними, де перша вимірюється по суті від 1 до 4 (де 1 – відсутня довіра 4 – повна довіра), а друга – від 1 до 10 (де 1 – ніколи не виправдано, 10 – завжди виправдано), змінні «Justifiable» необхідно перекодувати на більш спрощений формат. Перекодування відбулось наступним чином: 1,2 – не виправдано в більшості випадків; 3,4,5 – скоріше не виправдано ніж виправдано; 6,7,8 – скоріше виправдано ніж не виправдано; 9,10 – виправдано в більшості випадків. Тепер усі 6 наших змінних вимірюються від 1 до 4, де 1 – це найменше значення рівня показника, а 4 – найбільше.

Наступним кроком буде перевірка того, чи можемо ми здійснювати факторний аналіз саме з обраними для нашої моделі показниками. Основними умовами для цього є наступні: всі ознаки повинні бути метричними (або квазіметричними); число спостережень має бути не менше ніж в два рази більше числа змінних; вибірка повинна бути однорідна; вихідні змінні повинні бути розподілені симетрично; змінні повинні корелювати одна з одною. Для простоти інколи цей метод використовується на порядкових шкалах, які ми вважаємо квазіметричними. А тому, усі окрім останнього

пункту перевірені та відповідають дійсності. Тепер здійснимо перевірку наявності кореляції між змінними. Як бачимо на кореляційній матриці (Додаток 1), кожна змінна корелює з іншою на статистично значущому рівні, хоча майже всі значення коефіцієнту кореляції Пірсона є невеликими, вважаємо що факторний аналіз проводити можливо через саму наявність кореляції.

Також, для оцінки того, наскільки кореляційна матриця обраних змінних придатна для пошуку парний лінійних зв'язків, необхідно провести тест КМО та тест Бартлетта (Додаток 2). Вважається, що значення КМО має бути більшим за 0,5, а рівень значущості гіпотези про сферичність даних (тест Бартлетта) відповідно менше 0,05 (щоб гіпотеза не була підтверджена). Змінні, що ми обрали для оцінки легітимності влади та виправдання насильства за цими умовами підходять для здійснення факторного аналізу.

У результаті факторного аналізу на всьому масиві було отримано 2-факторне рішення (Додаток 3). 60% дисперсії пояснюється виділеними факторами, а тому вважаємо модель придатною для використання у подальшому аналізі даних. Стосовно факторного навантаження, за даними з компонентної матриці (Додаток 4) бачимо, що значення кореляції між кожною ознакою та латентним фактором є допустимими (більше 0,5). Самі фактори прямо відображають ту модель, яка була запропонована після теоретичного опрацювання теми: легітимність влади (змінні щодо довіри до державних інституцій) та виправдання насильства (змінні щодо виправдання прямого та прихованого насильства). Так як нами не було отримано 1-факторного рішення, на даному етапі розвитку дослідження аналіз буде обмежений побудовою двох окремих індексів, які описують легітимність влади та виправдання насильства. Через однаковість шкал змінних, які лежать в основі двох виділених факторів – для побудови індексів будуть взяті середні арифметичні від значення змінних. Саме їх ми перевіримо на наявність чи відсутність зв'язку з типом політичного режиму.

Тож, було здійснено факторний аналіз, в результаті якого ми отримали 2 фактори, що пояснюють 60% дисперсії (на кожен фактор припадає по 3 індикатори), які можна

використовувати як окремі індексні ознаки легітимності влади та виправдання насильства.

Обґрунтовуючи результатами факторного аналізу, побудуємо два індекси як середньоарифметичне відповідних показників: індекс легітимності влади $((Q65P_1 + Q69P_1 + Q71P_1) / 3)$ та індекс виправдання насильства $((Q191_1 + Q194_1 + Q195_1) / 3)$. За допомогою критерію хі-квадрат в “таблицях спряженості” окремо подивимось чи існує статистично значущий зв’язок між кожним з цих факторів та обраними країнами, які були окремо оцінені за рівнем демократичності за даними проекту Freedom House “Нації у Транзиті”. За наявності такого зв’язку буде проведено більш детальний огляд описових статистик.

На жаль, в наявній базі даних, через незавершений процес публікації даних 7-ої хвилі WVS, нам доступні лише три країни зі списку тих, що є релевантними для аналізу - це Україна, Росія та Казахстан. Не дивлячись на те, що така обмеженість даних дещо спростить та зріже процес порівняння, кількість країн вважаємо достатньою для такої операції, як перевірка зв’язку між змінними.

Результат використання критерію хі-квадрат як щодо індексу легітимності влади (Додаток 5), так і індексу виправдання насильства (Додаток 5) показав наявність статистично значущого зв’язку, адже рівень значущості критерію в обох випадках є значно меншим за 0,05. Вважаємо, що Гіпотеза 1 про зв’язок політичного режиму та легітимністю інституційного насильства підтвердженою.

Для більш змістовного аналізу отриманих даних слід подивитись ближче на результати для України, Росії та Казахстану. Так як опитування в країнах проводились у різні роки: Росія (2017), Казахстан (2018), Україна (2020) – нагадаємо яким була оцінка дослідження «Нації у транзиті» щодо цих країн у вказані роки. За даними Freedom House у 2017 році Росія, як консолідований авторитарний режим, мала оцінку 7 (із 100), що залишається незмінним і до 2020 року. Казахстан, як інший приклад консолідованого авторитарного режиму, у 2018 році отримав оцінку 5, його показник знизився на один щабель у 2018 році і залишається незмінним до 2020 року. Україна у 2020 році, як країна

у транзиті, мала оцінку 40, таке саме значення вона мала і в 2017, лише в 2018 та 2019 роках спостерігався тимчасовий спад на 1 щабель (39). Тож, в остаточному аналізі у нас задіяні дві країни з консолідованими авторитарними режимами і 1 країна, що попала в категорію «країни у транзиті».

Рисунок 1. Середні значення індексу легітимності влади для обраних країн

Середні значення індексу легітимності влади, який змінюється від 1 до 4, для обраних країн, можна вважати, знаходяться майже на одному рівні, адже змінюються в межах від 2,31 до 2,95. Розглянемо все ж ці незначні відмінності. Казахстан, країна з найнижчою оцінкою демократичності, має найбільше середнє значення легітимності влади. Це фактично означає найвищий рівень довіри до владних інституцій у населення цієї країни. Найнижчий рівень має Україна, та майже по середині знаходиться середнє значення для Росії. Цікаво, що Росія та Казахстан, які за шкалою демократичності знаходяться майже на одній позиції не створюють явно виражену окрему групу. Натомість середнє значення для Росії майже рівновіддалене від Казахстану та України.

З огляду на те, що середні значення індексу нам показали досить однорідну та малозмістовну картину, подивимось більш детально на розподіл значень індексу за країнами. Для більшої зрозумілості візуальної інформації перетворимо квазіметричний індекс знову на порядкову шкалу здійснивши усереднення для кожного спостереження до однієї цілої. Інтерпретуємо результати відповідно до шкали показників «Довіра» від 1 до 4, де 1 – зовсім недовіряю державним інституціям, 4 – повністю довіряю.

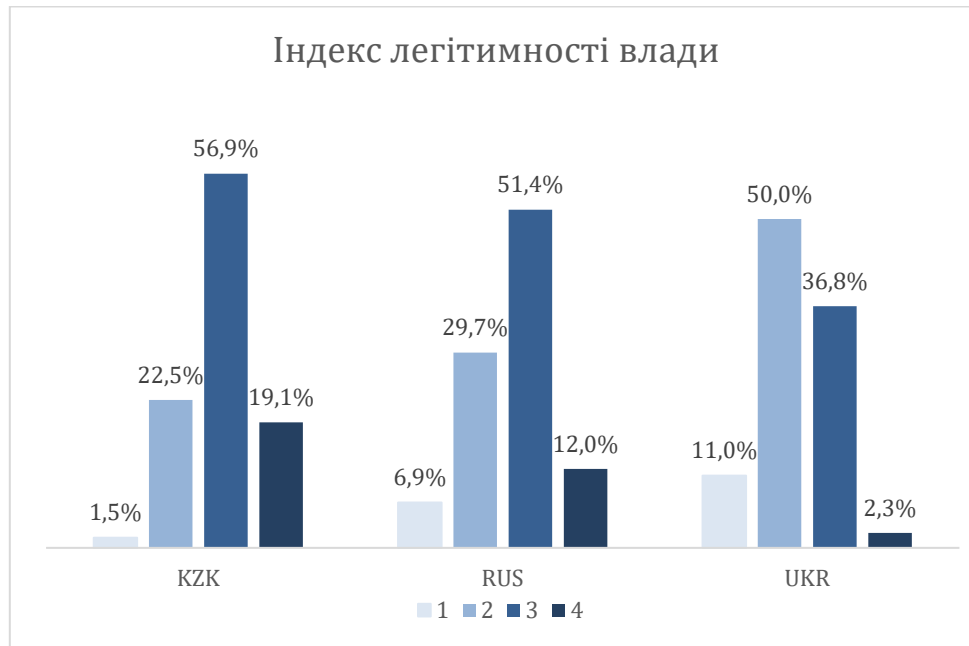

Рисунок 2. Розподіл значень індексу
легітимності влади для обраних країн

Як бачимо за розподілом значень, 76% населення Казахстану та 63,4% населення Росії достатньо чи сильно довіряють уряду як такому, та інституціям, що реалізують монополію на насильство (поліції та армії). Тобто в обраних консолідованих авторитарних режимах досить високий рівень легітимності влади, де більше половини населення виражають довіру у владних інституціях. Натомість в Україні, яка є транзитною країною та має більший рівень демократичності, усього 39,1% достатньо чи сильно довіряють обраним для аналізу інституціям, а таких що сильно довіряють взагалі лише 2,3% (що майже на 10% менше ніж в Росії та майже на 17% ніж в Казахстані). Відповідно, найбільший відсоток населення що взагалі не виражає довіру у владних інституціях – це українське населення (11%), потім за спаданням йде російське населення, яке також має достатньо значний відсоток (6,9%), і потім – казахське населення, яке виражає найменше недовіри в уряді, поліції та армії (1,5%). Тут ми бачимо, що розподіл значення індексу легітимності влади набагато більше схожий в Казахстані та Росії, на відміну від України, яка загалом має відносно низький рівень легітимності влади у порівнянні з авторитарними країнами обраними для аналізу. Такі результати є досить суперечливими, адже за оцінкою показників «національного

демократичного уряду» (підзвітність уряду) та «виборчого процесу» (чесності та справедливості виборчого процесу) Україна має значно вищі показники. Відтак в Україні підзвітність уряду оцінюється в 2,5 з 7, а якість виборчого процесу в 4,5 з 7, тоді як в Казахстані та Росії (які мають однакові оцінки цих двох показників) кожен з цих показників дорівнює 1,25. Тобто з більшою ймовірністю саме в Україні уряд є більш підконтрольним громадянському суспільству, а вибори репрезентують реальні політичні вподобання населення. Не дивлячись на це, консолідовані авторитарні режими Казахстану та Росії мають більший рівень легітимності влади, що може пояснюватись особливістю сьогоденного неоавторитаризму. На відміну від класичних минулих авторитарних режимів, які зазвичай будувались на примусі та прямій монополізації влади в руках індивіда чи групи індивідів, неоавторитарні країни будуються на прихованому контролі громадської думки за допомогою ЗМІ та каркасних демократичних інституцій, які виконують лише функцію підтримання образу легітимності та врахування голосів населення. До того ж неоавторитарні режими, майже як описано в теоретичних доробках Тіллі, часто намагаються відігравати роль захисника, транслуючи наративи про небезпеку ззовні, що зазвичай результує у підвищенні довіри до внутрішніх інституцій чи окремих представників влади. Україна же, як країна, що знаходиться у транзитному періоді із ще не стійкими демократичними інституціями не може виявляти такий високий рівень легітимності влади, через відсутність як вправно працюючих елементів демократії, так і неоавторитарних механізмів контролю. Тут можна застосувати оптику Норта, Уолліса та Вайнгаста, за якими Україна є типовим прикладом природної держави, де ті інститути які працюють в суспільствах відкритого доступу (стійких демократіях) не обов'язково будуть вправно функціонувати у суспільствах обмеженого доступу. Тобто, наприклад, наявність на достатньому рівні функціонуючої електоральної системи та мінімальних механізмів контролю уряду не завжди означає високий рівень легітимності влади, і навпаки – їх відсутність не обов'язково призводить до низького рівня легітимності.

Рисунок 3. Середні значення індексу виправдання насильства для обраних країн

Середні значення індексу виправдання насильства також, як і в попередньому випадку, змінюються від 1 до 4 та незначним чином відрізняються у обраних для аналізу країнах та є досить низькими. Для всіх випадків індекс змінюється у діапазоні від 1,47 до 1,65. Однак тут, якщо аналізувати незначні відмінності, Казахстан (1,47) дещо відрізняється за величиною середнього значення від Росії та України, які мають майже однакові значення (1,65 та 1,63 відповідно). Тобто можна спостерігати, що найменше виправдовують насильство в країні, яка має найменший рівень демократичності (5 із 100), однак країна з найбільшим рівнем також має консолідований авторитарний режим із схожим рівнем демократичності (7). До того ж Україна, що набрала 40 із 100 по рівню демократичності, майже не відрізняється за середнім значенням індексу виправдання насильства від Росії.

Для більш змістовної картини слід подивитись на розподіл значень індексу для країн. Знову, для більшої зрозумілості візуальної інформації перетворимо квазіметричний індекс виправдання насильства на порядкову шкалу здійснивши усереднення для кожного спостереження до однієї цілої. Інтерпретуємо результати відповідно до перекодованої шкали показників «Виправдання» від 1 до 4, де 1 – насильство ніколи не виправдано, 4 – насильство завжди виправдано.

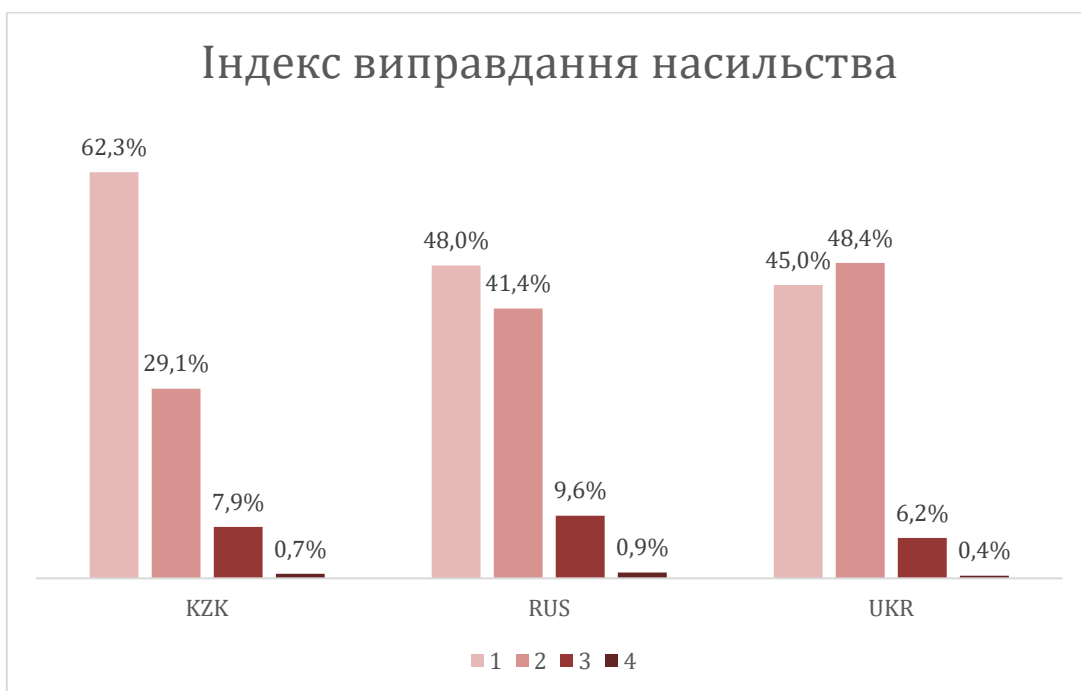

Рисунок 4. Розподіл значень індексу
виправдання насильства для обраних країн

Як бачимо, загалом рівень виправдання насильства в усіх країнах досить низький. Переважна більшість населення взагалі не готова виправдати насильство або скоріше не готова ніж готова, це 89,4% – в Росії, 91,4% – в Казахстані та 93,4% – в Україні. Тобто з незначною різницею все ж таки більш демократична Україна має більший відсоток помірною неприйняття насильства. Відповідно, не дивлячись на те, що Україна має досить високе середнє значення індексу виправдання насильства, відсоток радикально налаштованого населення (тобто такого, що у будь-якому разі готове виправдовувати насильство або скоріше готове ніж не готове) найменший з усіх трьох країн (6,6%). В свою чергу найбільше радикально налаштованого населення в Росії (10,5%), відсоток населення, яке скоріше готове виправдовувати насильство Казахстані (8,7%) знаходиться посередині результатів Росії та України. Це робить обрані консолідовані авторитарні режими більш радикально налаштованими щодо виправдання насильства.

Однак, тільки в Казахстані більша частина населення ні в якому разі не готова виправдовувати насильство (62,3%), тоді як в Росії (48%) та в Україні (45%) ці показники

є значно меншими та не переходять мітку половини від 100%. Зокрема, це може пояснюватись ще триваючою Російсько-Українською війною, в яку безпосередньо на своїх територіях залучена Україна та опосередковано залучена Росія. В ситуації вже наявності проявів насильства може підвищувати толерантність до нього. Тим паче Росія і Україна є тими країнами, які мають значно нижчий від Казахстану показник стабільності політичної системи та відсутності насильства за World Governance Indices, що при аналізі самих показників ми також вірогідно пов'язували з воєнними діями. Відтак, значення цього показника, відповідно наближено до років хвилі WVS, дорівнювало для Росії станом на 2017 рік – 24,3%, для України станом на 2019 – 8,6%, тоді як для Казахстану станом на 2018 рік – 45,2%. Саме воєнні дії та відповідний нестабільний стан політичної системи в обох країнах можуть частково пояснювати більший рівень виправдання насильства ніж в Казахстані. Це також корелює із теоретичними доробками Норта, Уолліса та Вайнгаста, які зазначали, що чим більш стабільна природна держава (чим більш монополізоване владою насильство), тим менше мотивацій є в країні його застосовувати. Тобто в ситуації стійкої домовленості правлячих еліт щодо рента та використання насильства, існує менша вірогідність, що цей стан буде порушений, а самі еліти не мають явних мотивацій до застосування насильства. Тому, ймовірно, Казахстан, як країна, яка має більш стійку політичну систему за Росію та Україну має найбільший відсоток населення, що не готове виправдовувати насильство у будь-якому випадку.

Якщо дивитись на ці два індекси, які мають змістовно описувати легітимність інституційного насильства в країні, не вимальовується певна чітка картина явної залежності від політичного режиму. Це ми можемо стверджувати, бо середні значення та розподілу індексів явно не відокремлює транзитну Україну від авторитарних Казахстану та Росію, існують тільки певні незначні та складні в інтерпретації відмінності. Спробуємо зробити попередні припущення за цими відмінностями.

В комплексі, за виділеними нами факторами найбільший рівень легітимності інституційного насильства ймовірно притаманний Росії, яка має одночасно порівняно

високе значення індексу легітимності влади та індексу виправдання насильства. Це означає, що в російському суспільстві одночасно населення на достатньому рівні довіряє уряду та державним інституціям, які мають право реалізовувати монополію на насильство в державі (поліція та армія) а також приймає вірогідність використання насильства як мінімум в окремих випадках (і менш поширено – у більш широкому спектрі випадків або завжди). Оцінка в порівнянні Казахстану і України є більш складною у здійсненні, адже перша країна має більше середнє значення показнику легітимності влади, а друга – виправдання насильства. Будемо вважати, що відносно ці країни мають незначну різницю у питаннях легітимації інституційного насильства в колективній уяві громадян. Однак, для простоти, порівняємо різницю індексів. Казахстан має середнє значення індексу легітимності влади на 0,67 більше за Україну, тоді як Україна випереджує за індексом виправдання насильства Казахстан лише на 0,16. Тому вважаємо, що виправдання насильства саме з боку держави в Казахстані ймовірно є більш частим феноменом ніж в Україні.

Окремо розглянемо індекси легітимності влади та виправдання насильства у зв'язку з неопатримоніальними характеристиками держави: корупцією, клієнтизмом та авторитаризмом/президентизмом. Спершу дізнаємось чи є між обраними для опису цих характеристик та індексів, що описують легітимність інституційного насильства статистичний зв'язок. Тобто здійснимо перевірку наявних гіпотез 2.1, 2.2 та 2.3. Здійснюємо перевірку таким саме чином, як і під час аналізу першої гіпотези, через критерій χ^2 -квадрат. Після перевірки було виявлено статистично значущий зв'язок обох індексів з показниками авторитаризму/президентизму (Додаток 6) та корупції (Додаток 7), бо рівень значущості критерію в обох випадках є значно меншим за 0,05. Таким же чином підтверджений статистично значущий зв'язок показнику клієнтизму (Додаток 8) із індексом легітимності влади, однак з індексом виправдання насильства зв'язок в останньому випадку не підтвердився. Тому ми вважаємо, що гіпотези 2.1 та 2.3 підтвердженими, а гіпотезу 2.2 спростовуємо.

З огляду на результати перевірки другого блоку гіпотез, подивимось на рівень легітимності інституційного насильства для різних значень показників корупції та авторитаризму/президентизму. Нагадуємо, для простоти здійснення попередньої оцінки зв'язку неопатримоніальних характеристик було вирішено не будувати окремі індекси, а взяти змінні WVS, що окремо найкращим чином описують обрані характеристики.

Для оцінки авторитаризму/президентизму було обрано питання з блоку «політична система»: наявність сильного лідера, якому не доводиться турбуватися про парламент та вибори. В базі даних варіант відповіді «я не знаю» та відсутність відповіді в змінній помічені, як пропущені, відповідно були відкинуті: в виборці по Казахстану – 13%, в Росії – 12,8%, в Україні – 13,9%. Тому наша змінна може вважатися порядковою та змінюється від 1 до 4, де 1 – це дуже погано, 2 – скоріше погано, 3 – скоріше добре, 4 – дуже добре.

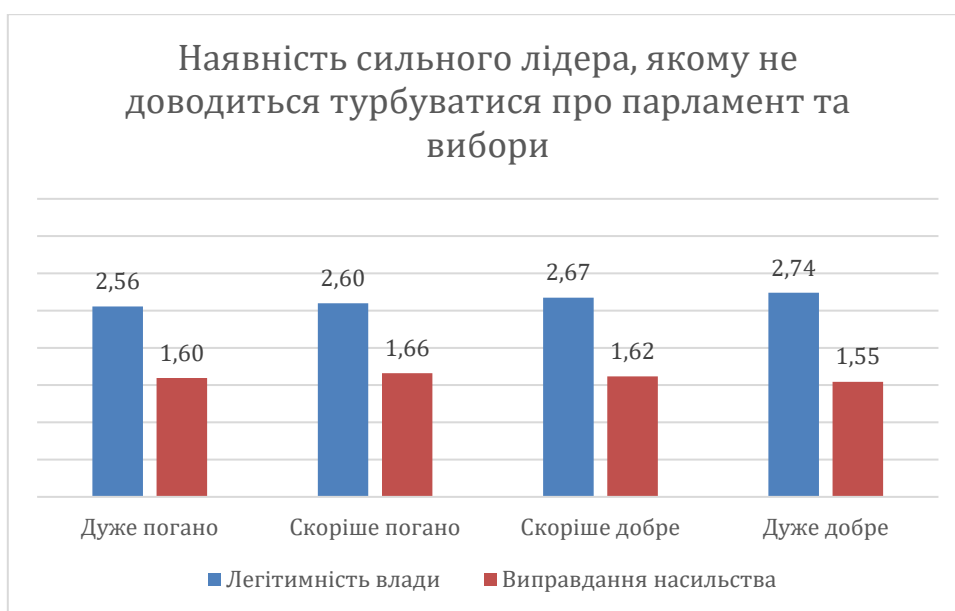

Рисунок 5. Середні значення індексів легітимності влади та виправдання насильства по ступеню авторитарних/президентистських настроїв

Як бачимо, середні значення є досить однорідними для обох індексів, однак помітні певні цікаві тенденції. По-перше, хоча в незначному об'ємі, але із збільшенням підтримки ідеї про сильного невідповідного лідера збільшується індекс легітимності влади. Тобто у нашому випадку, при аналізі трьох країн, авторитарні настрої населення

скоріше підвищують ймовірність високої легітимності влади, аніж навпаки. Щодо виправдання насильства, дані дуже однорідні та чітких тенденцій виявити не вдається. Тому не досить зрозуміло яким саме чином може впливати на феномен цей фактор. Беручи в рахунок брані аналіз країн країни, саме Росія, станом на 2017 рік мала найвищий показник президентизму з-поміж 3-х задіяних до аналізу, потім – Казахстан, і найнижчий рівень мала саме Україна, що збігається з нашими припущеннями і щодо рівня легітимації інституційного насильства в суспільствах. Відтак, можна припустити що авторитаризм/президентизм може впливати на феномен легітимації інституційного насильства в країні.

Для оцінки рівня корупції було обрано суб'єктивну оцінку населення щодо залучення представників/ниць влади у корупційну діяльність. Це допомагає виміряти питання з блоку «залучення в корупцію: представники/ці влади». В базі даних варіант відповіді «я не знаю» та відсутність відповіді в змінній помічені, як пропущені, відповідно були відкинуті: в виборці по Казахстану – 20,2%, в Росії – 23,4%, в Україні – 19,9%. Тому наша змінна може вважатися порядковою та змінюється від 1 до 4, де 1 – це ніхто не залучений 2 – майже ніхто не залучений, 3 – майже всі залучені, 4 – всі залучені.

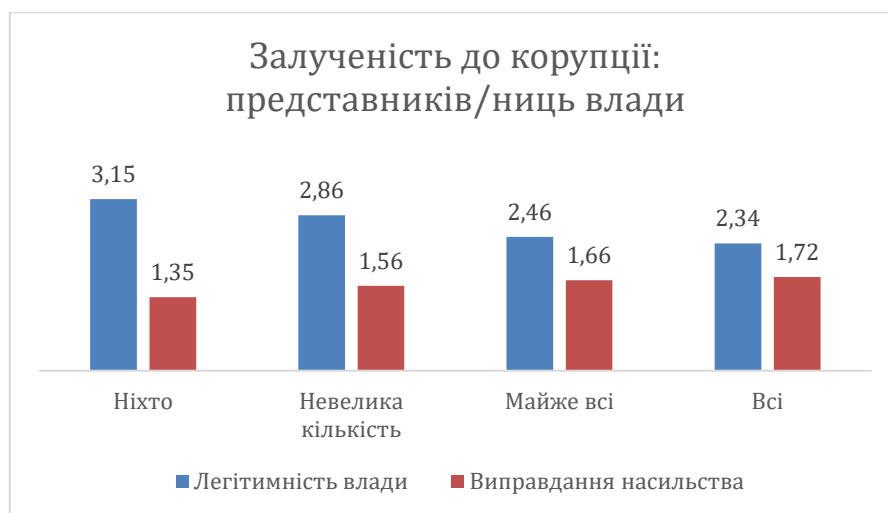

Рисунок 6. Середні значення індексів легітимності влади та виправдання насильства (з ліва на право відповідно) по оцінці корумпованості влади

Тут наявна дещо більша варіативність середніх значені як першого, так і другого індексів. До того ж явно помітні певні тенденції в обох випадках. Від так, із збільшенням оціночного рівня корупції у владних структурах середнє значення індексу легітимності влади зменшується віз 3,15 (досить велика довіра) до 2,34 (помірна довіра). У випадку із індексом виправдання насильства можна побачити протилежну тенденцію, із збільшенням рівня корупції відповідно збільшується рівень виправдання насильства. Однак другий індекс зменшується у меншому діапазоні, від 1,35 до 1,72 – що, в цілому, не є високим рівнем виправдання. Такі результати можна логічно пояснити зниженням довіри до державних інституцій при оцінці їх як корумпованих та, можливо, зниженню монополії держави на влади – а від так, більшим сприйняттям насильства як можливого засобу для вирішення певних питань. Оцінка наших країн по рівню корупції у владі не зовсім збігається з оцінкою легітимності інституційного насильства, адже найбільший рівень корупції спостерігається в Казахстані, трішки менший він в Росії, а найнижчий з обраних країн показник спостерігається в Україні. Однак, відсутність прямої лінійної залежності не означає відсутність впливу фактора на досліджуваний феномен. Відтак, можна припустити, що рівень корупції (як мінімум, виміряний на основі суб'єктивної оцінки громадян) маже бути достатнім чином пов'язаний з феноменом легітимації інституційного насильства.

Тож, попередній аналіз, який містив в собі лише оцінку 3 країн з усіх 6 обраних, показав, що є сенс припускати, що консолідований авторитарний режим, який має відносно нестійку політичну систему з більшою вірогідністю буде створювати умови для легітимації інституційного насильства в країні, аніж більш демократичний режим або більш стійка політична система. Водночас, є сенс також припускати, що як демократичний режим так і стійка політична система окремо можуть сприяти процесу делегітимації інституційного насильства в суспільствах таких країн. Окремо було перевірено значимість неопатримоніальних характеристик у питанні легітимації інституційного насильства. За допомогою нашого попереднього аналізу можливо висунути припущення, що такі характеристики, як авторитаризм/президентизм та

корумпованість режиму можуть впливати на досліджений феномен, а клієнтизм на нього не впливає.

Ці розмірковування на базі аналізу описових статистик виділених нами індексів, що розкривають поняття легітимації інституційного насильства, можна використати для виділення в нові гіпотези, для перевірки котрих потрібен більш глибокий та змістовний емпіричний аналіз з виділенням більшої кількості змістовних факторів впливу та побудовою єдиного та однозначного для інтерпретацій показника, що вимірює легітимацію інституційного насильства в країні. Це вважаємо перспективним завданням для продовження вивчення цієї теми у подальших роботах.

Висновки

Дана робота присвячена поняттю легітимації інституційного насильства та його проявам у країнах з різними політичними режимами. Як показують численні теоретичні та емпіричні доробки, питання використання насильства державами з різними політичними режимами та практиками можуть сильно різнитись та проявлятись у різній формі. Так як феномен монополії насильства державою йде невідривно від її легітимації суспільством, легітимація інституційного насильства – бодай не центральна категорія, яку слід вивчати при оцінці особливостей політичних систем. Центральне питання цієї роботи, на яке ми намагались відповісти: чи існує зв'язок між політичним режимом країни та легітимацією інституційного насильства в масовій свідомості суспільства всередині цієї країни? Пошук відповіді на нього, сподіваємось, послугує початком глибинних змістовних висновків щодо сприйняття населенням насильства з боку держави та роллю організації державних процесів у формуванні цього сприйняття.

Для пошуку відповіді на основне питання дослідження було опрацьовано теоретичні доробки щодо ролі насильства в процесах державотворення авторства Вебера, Тіллі, Норта, Уолліса та Вангайста. Було розглянуто веберівське поняття для опису модерної держави – монополія на насильство, яке розкривалось більш змістовно в роботах Тіллі, який описав процес організації насильства та створення та функціонування образу держави-захисника в питаннях легітимації влади та використанням владою насильства. Також поняття монополії на насильство відіграло основну роль в описі концепції суспільних порядків Норта, Уолліса та Вангайста, які описували етапи можливого розвитку держави. Вони загострювали увагу зокрема на процесі акумуляції права на легітимне насильство як на важливому факторі становлення стійких держав, разом з яким поступово розвивались інші інституційні характеристики. Саме нестійкі – природні держави (обмеженого доступу) були в центрі аналізу теорії суспільних порядків, що допомогло теоретизувати щодо процесів легітимації насильства в контексті зокрема пострадянських країн. Паралельно було розглянуто поняття насильства та окремо, інституційного насильства, яке ми розклали на 1) пряме та

опосередковане, 2) відкрите та приховане, 3) законне та незаконне. Та, з огляду на розглянуту літературу, визначено роль процесу легітимації у процесі монополізації насильства державою та виведено поняття легітимації інституційного насильства, релевантного для даного дослідження. В роботі, під інституційним насильством, ми розуміємо прояв прямого чи опосередкованого застосування сили до індивіда або групи індивідів з боку представництва державних інституцій, яке, як наслідок, заподіює індивіду або групі індивідів фізичну чи психологічну шкоду та виходить за рамки дозволеного законом пропорційного застосування сили або є проявом системної негуманності органами, які наділені повноваженнями до використання цієї сили. Під його легітимацію ми розуміємо, в свою чергу, процес визначення прояву інституційного насильства як прийняттого в масовій свідомості суспільства.

Разом з тим, ми розглянули існуючі класифікації політичних режимів, та ширше – політичних систем, релевантних для пострадянського контексту. Тут, окрім звичної класифікації на авторитарні, демократичні та тоталітарні режими, ми також взяли до уваги концепцію неопатримоніалізму, як важливу для характеристики політичних систем зокрема пострадянських країн. Важливими для аналізу були виділені основні прояви неопатримоніалізму: президентизм, клієнтизм та корупція. Усі змістовні характеристики політичних режимів та систем були розглянуті для обраних пострадянських країн в порівнянні, для цього були використані: дослідження Freedom House «Нації в транзиті», проекту Dem-V ("Varieties of Democracy"), індикатори світового управління від Світового Банку (The World Governance Indicators), та індекс крихких держав (Fragile States Index). А також опрацьовані емпіричні доробки стосовно проявів інституційного насильства для порівняння держав обраних для аналізу через дослідження Рівня політичного терору (Political Terror Scale), та розглянуті ряд факторів, які ймовірно можуть впливати на прояви інституційного насильства та його сприйняття в суспільстві на національному рівні (наприклад такі як воєнні конфлікти, революції; рівень політичних та громадянських свобод, економічний розвиток країни тощо), для того, щоб більш ґрунтовно підходити до інтерпретації даних.

Останнім кроком була безпосередньо підготовка та проведення емпіричної частини дослідження. Шляхом акумуляції теоретичних та емпіричних доробків, що були опрацьовані, нами була здійснена операціоналізація поняття легітимація інституційного насильства за показниками, що відповідали змінним, що наявні в останній хвилі Світового дослідження цінностей (WVS). Та висунуті 4 гіпотези, 1 – щодо безпосередньо зв'язку політичного режиму та легітимації інституційного насильства, а 3 інші щодо зв'язку неопатримоніальних характеристик суспільства та легітимації інституційного насильства. На обраних з операціоналізації змінних був здійснений факторний аналіз, який видав двофакторне рішення, яке дозволило нам створити 2 індекси, що в комплексі описують легітимацію інституційного насильства: індекс легітимності влади та індекс виправдання насильства. Ці два індекси були перевірені на зв'язок з політичними режимами (статистично значущий зв'язок індексів з країнами) та розглянуто їх значення для кожного випадку. На жаль, аналіз країн відрізнявся від запропонованого спочатку, адже база даних WVS 7 ще не була доповнена даними по Білорусі та Грузії, а дані по Молдові взагалі є відсутніми у цій хвилі. Також довелось відмовитись від аналізу показників у динаміці, адже основоположні змінні, які склали індекси для опису легітимації інституційного насильства є наявними тільки в останній хвилі дослідження.

Результатами дослідження на даних країн України, Росії та Казахстану виявились підтвердження 3 з 4 гіпотез про наявність зв'язку: з політичним режимом, з авторитаризмом/президентизмом та корупцією. Також, на основі аналізу середніх значень та розподілу значень індексів легітимності інституційного насильства були висунуті припущення щодо можливого характеру цих зв'язків, та ймовірних інших значущих факторів прояву легітимації інституційного насильства, що описують стан політичної системи. Основним висновком дослідження вважаємо наявність статистично значущого зв'язку легітимації інституційного насильства з політичними режимами, а також зв'язок з двома з трьох неопатримоніальних характеристик політичної системи, а саме з президентизмом та корупцією.

Однак, даного аналізу явно не достатньо для ґрунтовного розкриття такої складної та важливої для розуміння процесів державної організації теми. Базуючись на результатах цього попереднього дослідження, слід продовжувати більш глибоко досліджувати характер зв'язків описаних станів та феноменів. Наступним кроком може бути формування єдиного індексу легітимації інституційного насильства, виділення більш широкого кола факторів впливу на легітимацію інституційного насильства за характером політичних систем та більш методологічно ускладнений аналіз для опису характеру цих зв'язків.

Список використаних джерел:

1. ГЕЛЬМАН В. Я. ГРАЖДАНСКО Е ОБЩЕСТВ О И ПРАВОВО Е ГОСУДАРСТВ О / В. Я. ГЕЛЬМАН. // ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ И СОВРЕМЕННОСТЬ. – 2001. – №1. – С. 55–69.
2. ЕФРЕМЕНКО Д. ОБЖИВАЯ РУИНЫ СОВЕТСКОЙ СИСТЕМЫ: К ВОПРОСУ О РОССИЙСКОМ НЕОПАТРИМОНИАЛИЗМЕ / Д.В. ЕФРЕМЕНКО. // Политическая наука. – 2017. – №6. – С. 58–79.
3. Лаврикова А. А. ВЛИЯНИЕ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ НА ДИНАМИКУ ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ / Анастасия Александровна Лаврикова. // гуманитарные науки. вестник финансового ун. – 2017. – №2. – С. 6–13.
4. Луман Никлас. Власть / Пер. с нем. А. Ю. Антоновского. — М.: Праксис, 2001. — 256 с. — (Серия «Образ общества»).
5. Мельников К. В. Неопатримониализм в контексте типологии политических режимов / Кирилл Вадимович Мельников. // Научный ежегодник института философии и права. – 2017. – №3. – С. 51–66.
6. НИСНЕВИЧ Ю. Постсоветский авторитаризм / Ю. НИСНЕВИЧ, А. РЯБОВ. // ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ И СОВРЕМЕННОСТЬ. – 2017. – №4. – С. 84–97.
7. Норт Д. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности [Текст] : докл. к XIII Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 3–5 апр. 2012 г. / Д. Норт, Дж. Уоллис, С. Уэбб, Б. Вайнгаст ; пер. с англ. М. Дондуковского и Е. Леонтьевой ; под науч. ред. А. Яковлева и Л. Полищука ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. — 48 с
8. Норт Д. ИНСТИТУТЫ, ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ / Дуглас Норт., 1997. – 188 с.
9. Норт , Д.; Волліс, Д.; Вайнгест, Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники що вплинули на хід історії / пер. з англ. Т. Цимбал. – К.: Наш формат , 2017. —352 с.
10. Одинцова М. И. 6.2. Модель государства Норта / Марина Игоревна Одинцова // Институциональная экономика / Марина Игоревна Одинцова., 2008.
11. Резнік С. В. Легітимність [Електронний ресурс] / С. В. Резнік. – 2016. – Режим доступу до ресурса: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=54034.
12. РОЗОВ Н. С. НЕОПАТРИМОНИАЛЬНЫЕ РЕЖИМЫ: РАЗНООБРАЗИЕ, ДИНАМИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ / Николай Сергеевич РОЗОВ. // Полис. Политические исследования. – 2016. – №1. – С. 139–156.
13. Руденко В. Н. Демократическое верховенство права и политические режимы (Россия и постсоветские страны) / Виктор Николаевич Руденко. // Научный ежегодник института философии и права. – 2013. – №3. – С. 57–73.
14. Скиперских А.В. Легитимация и делегитимация постсоветских политических режимов: Монография. - Елец: ЕГУ им. И.А.Бунина, 2006. - 142 с.
15. ТИЛЛИ Ч. Война и строительство государства как организованная преступность [Електронний ресурс] / ЧАРЛЬЗ ТИЛЛИ. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://commons.com.ua/uk/vojna-i-stroitelstvo-gosudarstva-kak-organizovannaya-prestupnost/>.

16. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990– 1992 гг. / Пер. с англ. Менской Т. Б. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). — 328 с
17. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология / Александр Фисун. // Отечественные записки. – 2007. – №6. – С. 8–28.
18. Allison L. On the gap between theories of democracy and theories of democratization? / Lincoln Allison. // DEMOCRACY AND DEMOCRATIZATION: THEORIES. – 1994. – №1. – С. 9–26.
19. Anter A. The Modern State and Its Monopoly on Violence. // The Oxford Handbook of Max Weber. – 2019. – С. 2–4.
20. Bates R. A Review of Douglass C. North, John Joseph Wallis, and Barry R. Weingast's "Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. // Journal of Economic Literature. – 2015. – №48. – С. 752–756.
21. Betz J. Violence: Garver's Definition and a Deweyan Correction. / Joseph Betz. // Ethics. – 1977. – С. 339–253.
22. Bufacchi V. Violence. / Vittorio Bufacchi. // International Encyclopedia of Ethics . – 2013. – С. 1–9.
23. COADY C. The Idea of Violence / C. A. J. COADY. // Journal of Applied Philosophy. – 1986. – №3. – С. 3–19.
24. Curtin D. Institutional Violence / D. Curtin, R. Litke., 1999. – 413 с.
25. Dawson J. "Everyday Democracy": an ethnographic methodology for the evaluation of (de-) democratisation / James Dawson. // East European Politics. – 2018. – С. 1–20.
26. Democracy Status [Электронный ресурс] // Freedom House. – 2014-2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=nit&year=2020>.
27. Englander E. Understanding Violence / Elizabeth Kande L. Englander., 2017. – 256 с. – (3).
28. Foa R. Modernization and Authoritarianism / Roberto Stefan Foa. // Journal of Democracy. – 2018. – №29. – С. 129–140.
29. Haschke P. The Political Terror Scale (PTS) Codebook / Peter Haschke. // UNIVERSITY OF NORTH CAROLINA, ASHEVILLE. – 2017. – С. 1–9.
30. Hollander P. Contemporary Political Violence and its Legitimation / Paul Hollander. // GLOBAL SOCIETY. – 2009. – С. 268–274.
31. Hopper T. Neopatrimonialism, Good Governance, Corruption and Accounting in Africa: Idealism versus Pragmatism / Trevor Hopper. // Journal of Accounting in Emerging Economies. – 2017. – №7. – С. 3–40.
32. Imbusch P. The Concept of Violence. International Handbook of Violence Research, / Peter Imbusch. – 2003. – С. 1–39.
33. Jackson J. Democracy and police violence / J. Jackson, S. Hall, D. Hill. // Research and Politics. – 2018. – С. 1–8.
34. Joshua L. Jackson, Shelby L. Hall1 and Daniel W. Hill (2017) Democracy and police violence
35. Karstedt, S. (2006). Democracy, Values, and Violence: Paradoxes, Tensions, and Comparative Advantages of Liberal Inclusion
36. Karstedt S. Does democracy matter? Comparative perspectives on violence and democratic institutions / Susanne Karstedt. // European Journal of Criminology. – 2015. – №12. – С. 457–481.
37. Kaufmann D. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues / Daniel Kaufmann. // Brookings Institution Aart Kraay and Massimo Mastruzzi, World Bank. – 2010. – С. 1–27.
38. Kimbuila B. Analysis of the Political Terror Scale and the Freedom House Methodology [Электронный ресурс] / Boti Flid Manuel Kimbuila // FACULTY OF ENGINEERING AND SUSTAINABLE

- DEVELOPMENT. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:875240/FULLTEXT01.pdf>.
39. Lindberg S. Social Movements in Development: The Challenge of Globalization and Democratization / S. Lindberg, A. Sverrisson., 2016. – 283 с.
 40. Mayer J. A Comparative Study of International Public Opinion about Governmental Use of Coercion / J. Mayer, N. Koizumi, A. Malik // Does Terror Cause Torture? / J. Mayer, N. Koizumi, A. Malik., 2014. – С. 44–61.
 41. Measuring Fragility: Fragile states index [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://fragilestatesindex.org/country-data/>.
 42. Melville A. “Bad enough governance”: state capacity and quality of institutions in post-Soviet autocracies / A. Melville, M. Mironyuk. // Post-Soviet Affairs. – 2015. – С. 2–20.
 43. Miller P. Torture and Social Modernization / Peter Miller. – 2010. – С. 1–30.
 44. Nations in Transit evaluates the state of democracy in the region stretching from Central Europe to Central Asia. [Электронный ресурс] // Freedom House – Режим доступа до ресурсу: <https://freedomhouse.org/reports/nations-transit/nations-transit-methodology>.
 45. Robinson N. Russian Neo-patrimonialism and Putin’s ‘Cultural Turn’ / Neil Robinson. // Europe-Asia Studies. – 2017. – С. 348–366.
 46. Ryabov A. MODERN AUTHORITARIANISM AND POLITICAL IDEOLOGY / A. Ryabov, Y. Nisnevich. – 2017. – С. 3–28.
 47. Schoon E. The Asymmetry of Legitimacy: Analyzing the Legitimation of Violence in 30 Cases of Insurgent Revolution / Eric W. Schoon. // Social Forces Advance Access. – 2014. – С. 1–23.
 48. Sigman R. Neopatrimonialism and Democracy: An Empirical Investigation of Africa's Political Regimes / R. Sigman, S. Lindberg. // V-Dem Working Paper. – 2017. – №56.
 49. THE METHODOLOGY BEHIND THE FRAGILE STATES INDEX. // The Fund for Peace. – 2017. – С. 1–16.
 50. The Political Terror Scale [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.politicalterrorsscale.org/Data/Datatable.html>.
 51. The Worldwide Governance Indicators (WGI) project [Электронный ресурс] // World Bank. – 1996-2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators>.
 52. Tilly C. WAR AND THE POWER OF WARMAKERS IN WESTERN EUROPE AND ELSEWHERE, 1600-1980 / Charles Tilly. // University of Michigan. – 1983.
 53. Varieties of democracy | Variable Graph [Электронный ресурс]. – 1991-2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.v-dem.net/en/analysis/VariableGraph/>
 54. Weber M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology / Max Weber., 1968. – 640 с.
 55. World value survey: What we do [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.

Додаток

Таблиці статистичного аналізу емпіричних даних 7-ї хвилі WVS в обраних країнах

Таблиця 1. Кореляційна матриця перекодованих змінних блоку «довіра» та «виправдання» для здійснення факторного аналізу

		Correlation Matrix					
		Виправдання : смертна кара	Виправдання : політичне насильство	Виправдання: насильство по відношенню до інших людей	Довіра: збройні сили	Довіра: поліція	Довіра: уряд
Кореляція	Виправдання: смертна кара	1,000	,234	,215	,059	,045	-,010
	Виправдання: політичне насильство	,234	1,000	,602	-,044	-,018	,017
	Виправдання: насильство по відношенню до інших людей	,215	,602	1,000	-,030	-,017	,020
	Довіра: збройні сили	,059	-,044	-,030	1,000	,462	,356
	Довіра: поліція	,045	-,018	-,017	,462	1,000	,477
	Довіра: уряд	-,010	,017	,020	,356	,477	1,000
	Sig. (1- tailed)	Виправдання: смертна кара		,000	,000	,000	,000
	Виправдання: політичне насильство	,000		,000	,000	,000	,000
	Виправдання: насильство по відношенню до інших людей	,000	,000		,000	,000	,000
	Довіра: збройні сили	,000	,000	,000		,000	,000
	Довіра: поліція	,000	,000	,000	,000		,000
	Довіра: уряд	,009	,000	,000	,000	,000	

Таблиця 2. Значення КМО та тесту Бартлетта для факторного аналізу для змінних блоку «довіра» та «виправдання»

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,607
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	64804,287
	df	15
	Sig.	,000

Таблиця 3. Компонентна матриця факторного аналізу для змінних блоку «довіра» та «виправдання»

Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Виправдання: смертна кара	,056	,521
Виправдання: політичне насильство	-,065	,859
Виправдання: насильство по відношенню до інших людей	-,057	,852
Довіра: збройні сили	,764	,004
Довіра: поліція	,831	,032
Довіра: уряд	,765	,059

Таблиця 4. Дво-факторне рішення факторного аналізу в просторі 6 індикаторів змінних блоку «довіра» та «виправдання»

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues		Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings			
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	1,869	31,154	31,154	1,869	31,154	31,154	1,869	31,152	31,152
2	1,739	28,984	60,138	1,739	28,984	60,138	1,739	28,986	60,138
3	,880	14,659	74,798						
4	,626	10,429	85,227						
5	,489	8,153	93,380						
6	,397	6,620	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Таблиця 5. Значущість критерію хі-квадрат для оцінки наявності/відсутності зв'язку між країнами (політичними режимами) та індексами легітимності влади і виправдання насильства

Chi-Square Tests						
Код країни	Індекс легітимності влади			Індекс виправдання насильства		
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	512,970 ^a	18	,000	298,447 ^a	18	,000
Likelihood Ratio	563,256	18	,000	299,366	18	,000
N of Valid Cases	4018			3698		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 32,64.

Таблиця 6. Значущість критерію хі-квадрат для оцінки наявності/відсутності зв'язку між змінною авторитаризму/президентизму та індексами легітимності влади і виправдання насильства

Chi-Square Tests						
Політична система: наявність сильного лідера, якому не доводиться турбуватися про парламент та вибори	Індекс легітимності влади			Індекс виправдання насильства		
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	90,586 ^a	27	,000	62,396 ^a	27	,000
Likelihood Ratio	88,834	27	,000	64,909	27	,000
Linear-by-Linear Association	26,300	1	,000	6,310	1	,012
N of Valid Cases	3529			3302		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 13,28.

Таблиця 7: Значущість критерію хі-квадрат для оцінки наявності/відсутності зв'язку між змінною щодо проявів корупції та індексами легітимності влади і виправдання насильства

Chi-Square Tests						
	Індекс легітимності влади			Індекс виправдання насильства		
Причетний до корупції: органи державної влади	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	581,712 ^a	27	,000	196,704 ^a	27	,000
Likelihood Ratio	567,383	27	,000	190,119	27	,000
Linear-by-Linear Association	430,649	1	,000	72,799	1	,000
N of Valid Cases	3588			3322		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 13,28.

Таблиця 8: Значущість критерію хі-квадрат для оцінки наявності/відсутності зв'язку між змінною щодо проявів клієнтизму та індексами легітимності влади і виправдання насильства

Chi-Square Tests						
	Індекс легітимності влади			Індекс виправдання насильства		
Як часто на виборах в країні: багаті люди купують вибори	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	225,861 ^a	27	,000	35,140 ^a	27	,135
Likelihood Ratio	217,312	27	,000	34,601	27	,149
Linear-by-Linear Association	131,883	1	,000	2,428	1	,119
N of Valid Cases	3094			2897		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 13,28.